

Bugu ya u Vhala ya Thikho

TSHIVENDA

LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA

3

THEMO YA 3

Bugu ya u Vhala ya Thikho

GIREIDI YA 3 | THEMO YA 3

TSHIVENDA

Magudiswa

Themo ya 3	1
Thero: Ri vhasimamabindu.....	2
Vhege ya 1	4
Vhege ya 2	11
Thero: Ri dīsa tshanduko	18
Vhege ya 3	20
Vhege ya 4.....	27
Thero: Ri a dītalukanya	34
Vhege ya 5	36
Vhege ya 6	43
Thero: Ri guda zwithu zwiswa	50
Vhege ya 7	52
Vhege ya 8.....	59

THEMO YA 3

Thero: Ri vhasimamabindu

Zwipfhumisa luambo:

Murero

Liambele li pfhufhi la sialala line la nea tsivhudzo. Kanzhi mirero i katela kuambele kwa luambo kune kwa si tee u dzhiwa kwo tou ralo sa, mamethafore.

Munwe muthihi a u tusi mathuthu.

Ahuna ane a nga ita tshithu e ethe. Vhathu vha tea u vha na tshumisano. Vha shume sa thimu uri vha kone u swikelela zwa khwine .

Zwitori:

**Thengiso ya
makumba
maswamaswa**

Kelvin Doe: DJ Focus

Divhaipfhi

tshitumba tsha khuhu:	Ndu thukhu kana vhukhudo hune khuhu dza dzula ngomu.
kungedzela:	U vhudza vhathu nga tshithu tshine na tama u rengisa.
fulaya:	Lubambiri lu no nea vhathu mafhungo a no vha tsivhudza.
alusa:	U ita uri tshithu tshi vhe tshihulwane na u tshi alusa.
wa maano:	U kona u da na mihumbulo miswa i re na vhuṭali ine ya tandulula thaidzo.
vhuinzhiniara:	U sika (dizaina) na u fhaṭa zwithu hu u itela u tandulula thaidzo.
thirantsimitha:	Tshishumiswa tshi no rumela ngafhadzo (siginala) dza radio u itela uri vhathu vha kone u thetshesesa tshititshi tsha radio.
u sa fhela mbiluu sa nyetha:	U isa phanda na u shumesa naho zwi tshi konḁa tshinwe tshifhinga.

Divhaipfhi

musimamabindu: Muthu a no thoma bindu a rengisa zwithu kana a disedza vhathu tshumelo a tshi itela u wana tshelede.

bindu: Mushumo une vhathu vha ita vha tshi itela u wana tshelede nga u rengisa zwithu kana a disedza vhathu tshumelo.

u vhalela: U wana phindulo hu tshi shumiswa nomboro.

murengi: Muthu a no renga zwithu vhengeleni kana kha bindu.

Vhudzisani vha muta wa hanu

Hu na muthu mutani washu ane a vha ramabindu? Arali zwo ralo, ndi bindu lifhio line vha vha nalo?

Vhone vha vhona u nga ndi khwine u vha na mushumo kana u vha na bindu? Ndi ngani?

U Elela

U lugisela Gireidi ya 4

- Ndi tshifhinga tsha u thoma u dilugisela Gireidi 4, zwi do vha tshanduko khulwane.
- Thozhi ndi mugudiswa wa Gireidi ya 3. U khou vhilaedziswa nga u vhala kha Gireidi ya 4.

U sielisana u vhalela ntha.

U Vhilaedzwa nga ha u Vhala

Mudededzi wanga vho amba zwiñwe namusi zwe zwa ita uri thumbu yanga i pfhe i nga inwe ndila. “Nwaha u daho, kha Gireidi ya 4, ni fanela u vhala nga inwi mune,” ho amba Vho Dimana. “Nahone ni fanela u pfhesesa zwine wa vhala.”

Ndo sedza fhasi kha bugu yanga. Maipfhi tshiñwe tshifhinga a a tunganana musi ndi tshi vhala. Ndo pfha ndo tshuwa.

Nga bureiki ndo vha ndo dzula ndi ndothe. Khonani yanga Vele o da a dzula na nne. “Ndi ngani no tungufhala?” a vhudzisa.

“A thi koni u vhala sa inwi,” nda ralo.

Vele o mbo di ri, “Thozhi, ni nga ita ndowendowe na nne. Ri nga vhala rothe duvha linwe na linwe.”

Vhusiku honoho ndo vhudza makhulu wanga. Vha mwemwela vha ri, “Ri do vhala zwituku vhusiku vhuñwe na vhuñwe.”

Khamusi arali nda ita ndowendowe duvha na duvha, u vhala hu do vha khonani yanga.

Tholokanyondivho

Rerani nga mbudziso dzi tevhelaho na phathinara yanu kana tshigwada tshanu.

1. Ndi nnyi muñwe ane Thozhi a tea u amba nae nga ha u vhala hawe?
2. Ni dipfha hani nga u vhala ni nothe kha Gireidi ya 4?
3. Ni khou vhilaedziswa nga zwiñwe zwithu, u fana na u nwala kana Mbalo?
4. Ndi nnyi ane na nga amba nae nga ha mbilaelo dzanu?

U Elela

U lugisela Gireidi ya 4

- Tshiñwe tshifhinga, zwithu zwiswa zwi a tshuwisa!
- Pamela ndi mugudiswa wa Gireidi ya 3. U vhilaedziswa nga kilasi ntswa na vhadededzi vhaswa.

U sielisana u vhalela ntha.

Ndi khou ofha u tshintsha kilasi

Kha Gireidi ya 3, ndi na mudededzi muthihi na kilasirumu nthihi. Vho Nesi vha a ndivha. Vha a zwi divha uri ndi funa u dzula tsini na fasitere. Ndi kilasini yavho ndi pfha ndo tsireledzea, u fana na hayani.

Fhedzi murathu wanga muhulwane o mmbudza zwithu zwi tshuwisaho. “Kha Gireidi ya 4, u tshimbila u ya kha kilasi dzo fhambanaho,” o ralo. “U wana mudededzi o fhambanaho kha thero inwe na inwe!”

Mbilu yanga yo mbo di rwela ntha. “Zwino arali nda xela?” Nda mu vhudzisa. “Zwino arali vhadededzi vhaswa vha sa ntakaleli?”

O sea, fhedzi hu si nga ndila ya u ntshonedza. “Ni songo vhilaela Pamela! Na nne ndo vha ndo tshuwa,” o ralo. “Fhedzi zwo mbo di takadza. Zwi nga u diwanulusa nga zwituku nga zwituku divha linwe na linwe.”

Ndi kha di pfha ndi tshi vhilaela.

Fhedzi Mmawe vha ri, “Vhana vhothe vha do vha vha vhaswa vhothe. Ni nga thusana.”

Tholokanyondivho

Rerani nga mbudziso dzi tevhelaho na phathinara yanu kana tshigwada tshanu.

1. Hu itea mini tshikoloni tshanu musi vha tshi dzhena kha Gireidi ya 4?
2. Ni na vhadededzi vho fhambanaho vha thero dzo fhambanaho?
3. Ni pfhulutshela kilasini dzo fhambananaho nga zwiñwe zwifhinga?
4. Ni dipfha hani nga zwenezwi?
5. Ni a divha tshikolo tshanu tshothe?

Thero: **Ri vhasimamabindu**

U Elela

U lugisela Gireidi ya 4

- Kanu ndi mugudiswa wa Gireidi ya 3 ane a dzulela u lenga kana u xeletwa nga zwithu.

U sielisana u vhalela ntha.

U thogomela zwithu zwanga

Tshinwe tshifhinga zwithu zwanga zwi a nkhelela. Namusi ndo xeletwa nga dzhesi yanga nga tshifhinga tsha u awela. Vhege yo fhelaho ho vha hu penisela yanga ntswa.

Namusi Vho Molapo vha ri, “bvisani bugu dzaṅu dza mbalo.” Muṅwe na muṅwe o vha o no bvisa bugu dzawe kale. Ndo toda ndo toda begeni yanga. Tshifhatuwo tshanga tsha fhisa. Ndo dovha nda vha wa u fhedzisela.

Mme anga vha ri, “Kanu, kha Gireidi ya 4 ni fanela u thogomela zwithu zwaṅu. Mudededzi waṅu a vha nga do ni itela zwone.” Zwenezwo zwo ita uri ndi pfhe ndi tshi vhilaela.

Fhedzi Vho Molapo vho ntsumbedza tshiphiri. “Pakani bege yaṅu nga ndila i fanaho duvha linwe na linwe,” ralo. “Nga murahu ni ambe mutevhe waṅu: zwienda, dzhesi, tshikwama tsha penisela, bugu.”

Zwino ndi amba mutevhe wanga mutuku thohoni yanga, sa luimbo. Namusi ndo vhuya na zwothe hayani. Mme anga vha mwemwela luṅwe. Ndo pfha ndo daḁa vhukuma.

Tholokanyondivho

Rerani nga mbudziso dzi tevhelaho na phathinara yaṅu kana tshigwada tshaṅu.

1. Ni a vhuya na xeletwa nga zwithu tshikoloni kana hayani?
2. Ndi zwithu zwifhio zwine na zwi xedza?
3. Ni nga ita luimbo lune lwa do ni thusa u hambula u paka zwithu zwaṅu?
4. No no vhuya na lenga u bvisa zwithu kana u paka?
5. Arali ni tshi kona hezwi zwithu, idani na mihumbulo ya u lingedza u thusa khonani dzaṅu?

U Elela

U sielisana u vhalela ntha.

Fhethu ha u tanzwa goloi ha Thabo

Thabo o vha a tshi takadzwa nga u tanzwa goloi. O vha a tshi toda u renga baisigira ntswa ya muvhala wa lutombo. “Ndi nga thoma bindu!” Thabo o mbo di vhudza mme awe. “Ndi muhumbulo wavhudi,” vha mwemwela. “Ni nga vha musimabindu wa vhukuma.”

Thabo o ita khunguwedzo nga khadibodo li si na tshika. Ho vha ho nwaliwa uri: Goloi dzi Tamba ha Thabo. Ndi R20 fhedzi goloi nthihi. O hadzima bakete, tshipontshi tsha vhuphuvhephuvhe na tshisibe kha malume wave vho diimisela u thusa vathu.

Nga matsheloni a Mugivhela, Thabo o vha o lindela e nda. Hu si kale, Vho Sithole vha paka goloi yavho tswuku tsini na gethe. Goloi iyi yo vha yo dala buse. “Ndi matsheloni, Vho Sithole,” Thabo u amba nga vhulenda. “Ndi nga vha tanzwela goloi namusi?”

“Ee, ntanzweleni Thabo,” ndi Vho Sithole vha tshi fhindula. “I na tshika vhukuma ya buse la bada ya hangei bulasini.

“Thabo o shuma nga maanda. O tanganyisa ma di a dudelaho na tshisibe. O mbo di hwaya mathaila nga vhuronwane. O tukisa goloi nga ma di o kunaho. Mafheleloni, o phumula mafasitere u swika a tshi tou vhengevhenge.

Vho Sithole vho bvela nda vha sedza iyi goloi yavho i no khou penya. Aaa! No ita mushumo wavhudi vhukuma,” vha ralo vho takala. Vho nea Thabo rannda dza fuina. “Ndi tshelede ya u livhuwa mushumo wanu nge na shumesa. “Ndo livhuwa nga maanda!” hu amba Thabo a tshi khou mwemwela.

Thabo o ya a badela malume wave murahu tshelede ya tshisibe ya rannda dza fumbili. A nea mme awe Rannda dza fumi dza u badela ma di. O vha o sala na rannda thanu, fhedzi ho vha hu hone u thoma ha bindu lawe.

Nga Mugivhela u tevhelaho nga matsheloni, Vho Sithole

vha vhuya na ila goloi yavho tswuku. Nga murahu havho ho vha hu na dziñwe khasitama tharu. Thabo o pfha a tshi dihudza - bindu lawe la u thoma lo takuwa.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu ya ndowedzo:

1. Bindu la Thabo ndi lifhio?

- a. U rengisa baisigira.
- b. U tanzwa goloi.
- c. U ita zwisumbodzi zwa khadibodo.

2. Thabo u badelisa vhugai u tanzwa goloi?

- a. Rannda dza fumi.
- b. Rannda dza fuma.
- c. Rannda dza fumbili.

3. Ndi ngani Vho Sithole vho nea Thabo tshelede ya u mu livhuwa?

- a. Vho Sithole ndi malume wa Thabo.
- b. Thabo o shuma nga maanda nohone o ita mushumo wavhudi.
- c. Vho Sithole ndi munna wa vhuthu.

Munwalo

Kopololani buguni yanu ya ndowedzo:

Susie o rengisa thoyi na bugu
dzaawe.

Makhulu wawe vho dihudza
ngae.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Thengiso ya makumba maswa

Makhulu wa Vhuthu vho vha vha na khuhu nnzhi dzine dza kudzela makumba manzhi. Muṭa woṭhe wo vha u tshi ḽa makumba, fhedzi ha vha hu tshee na makumba manzhi o salaho dzharatani.

ḽinwe ḽuvha nga madekwana makhulu vho bika vhuswa na makumba a tshilalelo.

Khonani ya Vhuthu, Dakalo o mbo ḽi ḽa navho. Dakalo a vha vhudza uri makumba avho a a ḽifha. Vhuthu a ṭalutshedza uri makumba a bva kha khuhu dzavho henefha hayani.

Vhusiku honoho makhulu vho humbula tshifhinga tshilapfhu nga ha makumba a no sala na nga ha zwe Dakalo a amba. Vha vha na muhumbulo!

Nga matshelo, Vhuthu o wana makhulu vha tshi khou fhaṭa tshitumba tsha khuhu nga matanda na zwibigiri. Vha vhudza Vhuthu uri tshitumba tsha khuhu tshi ḽo ita uri zwi leluwe u kuvhanganya makumba, ngauri khuhu dzi ḽo kudzela makumba oṭhe nga ngomu tshitumbani. Makhulu vha ṭalutshedza pulane yavho ya u rengisa makumba o salaho.

Vhuthu na khaladzi awe vho thusa u ita khungedzelo ya thengiso ya makumba. Makhulu vha vhudza Vho Tshivhase nga ha makumba. Vho Tshivhase vha vhudza vathu vhanzhi.

Mme a Dakalo vho vha murengi wa u thoma! Vho vhudza makhulu uri Dakalo u takalela makumba.

Makhulu vho dzhia tsheo ya uri vha ḽo shumisa tshelede ye vha rengisa makumba o salaho u itela u ṭavha miroho ya u rengisa.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. **Makhulu vho fhaṭa mini?**
Makhulu vho fhaṭa...
2. **Makhulu vha na pulane ifhio ya makumba o salaho?**
Pulane ya makhulu yo vha i ya u...
3. **Makhulu vho shumisa mini u fhaṭa tshitumba tsha khuhu?**
Makhulu vho shumisa ... na ... u fhaṭa tshitumba tsha khuhu.
4. **Ni vhona u nga ndi muhumbulo wavhudi u tavha miroho? Ndi ngani?**
Ndi vhona u nga ndi / a si muhumbulo wavhudi u tavha miroho ngauri ...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshitori.

Khuhu dza makhulu dzo vha dzi tshi vhetshela makumba manzhi — manzhi vhukuma lune mita minzhi i nga a la.

Linwe duvha nga madekwana, Vhuthu khonani ya Dakalo o la tshilalelo navho, a ri makumba a khou difha vhukuma. Vhusiku honoho, makhulu vho humbula nga ha makumba othe o dalesaho.

Nga duvha li tevhelaho, makhulu vha paka makumba othe kha tshirundu tshihulwane.

“Idani Vhuthu,” vha ralo. “Ri khou ya tshikoloni tshanu.”

Makhulu vho fha makumba khishi ya tshikoloni tsha Vhuthu. Zwino nwana muñwe na muñwe o vha a tshi wana kumba musu wa mukapu wa nga matsheloni.

Vhuthu a pfha a tshi dihudza. Muñwe na muñwe o vha a tshi ri makhulu wawe vho ita vhuragane ha khwinesa mudini!

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?
2. Ndi ngani?
3. Ni nga humbula nga ha inwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Mofolodzhi / phendamaipfhi

vha-

Mofimi wa vhege:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufhi?

- U sumbedza uri hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.

Mofimi iyi ri i wana ngafhi?

- U wanala mathomoni a dzina, sa thangi.

Tsumbo:

- vhathu

U dikhouda

Ni sielisane u vhala maipfhi ni dovhe hafhu ni rere nga zwine a amba zwone:

vhakegulu

vhakalaha

vhasadzi

U Elela

U sielisana u vhalela ntha.

Mapfheṇe a u tswa

Vhanna vho bvisa mabanga. Vho sinyuswa nga mapfheṇe a no tswa mitshelo masimuni. Mapfheṇe a namela miri a dzhena masimuni a tswa maswiri, maapula na miomva. Vhanna avha vha ri vho neta vha tṱoda u khavhelela mapfheṇe nga mabanga vha a dzhenisa milindini.

Vhatṱhannga vho vhudzisa vhanna zwine vha shumisa u rea mapfheṇe. Vhanna vha ri vha shumisesa makhavha, mabanga na dzimbaḁo. Ndi zwone zwi shumiswa zwavho. Vhatṱhannga vho takalesa vha ri mapfheṇe a ḁo latṱisiwa mishumo mivhi.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Wanani maipfhi oṱhe a no bva kha maṅwalwa a no shumisa: **vha-**

Nwalani mutevhe wa maipfhi aya kha bugu yaṅu ya ṅḁowedzo.

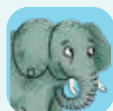

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho: vha-?

1. U shuma u sumbedza vhunzhi ha vhathu.
2. U shuma u nakisa mafhungo.
3. U shuma u sumbedza uri vhatukana vha kona u reila.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Vhalani mafhungo a tsumbo.

Thogomelani ṅila ine tshipiḁa tsho talelwaho tsha shandula ngayo tthalutshedzo.

Mtukana u reila golo.

Vhatukana vha reila golo.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu.

Shandukisani maipfhi kana mofimi yo talelwaho nga fhasi u sumbedza uri: *hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.*

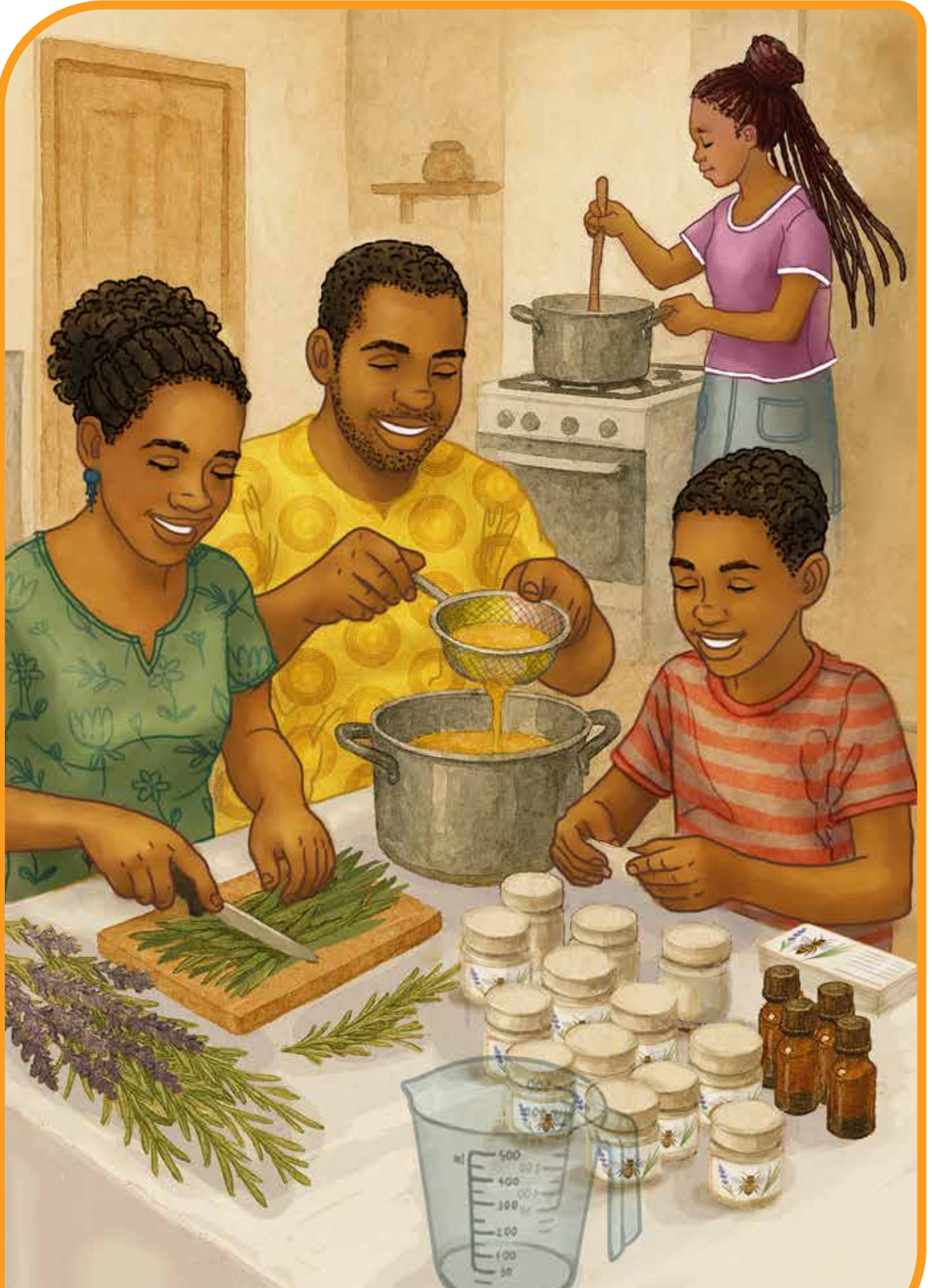
1. Musidzana o ya mulamboni.
2. Muthu u a dina.
3. Munna o tuwa.
4. Nwana o khou lila.
5. Msadzi u reda khuni.

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha.

Vhasidzana vho tuwa na vhakegulu vhushani. Vhafumakadzi vha do tevhela nga murahu. Vhakalaha vho humbelwa u honza mulilo uri vhasidzana, vhakegulu na vhafumakadzi vha ore. Vhatṱhannga vhone vha do thusa nga u disa khuni.

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

U Elela

Shumisani zwiga zwa u vhala u itela u ni thusa u vhala nga u elela.

Musi ni tshi vhona tshithoma, ni awele.	.
Musi ni tshi vhona khoma, ni awela nga u ṭavhanya na kona u isa phanda na fhungo.	,
Musi ni tshi vhona tshiga tsha tshivhudzisi, shandulani ipfhi laṅu u itela u vhudzisa mbudziso.	?
Musi ni tshi vhona tshigarukela, shandulani ipfhi laṅu u itela u sumbedza vhuḍipfhi.	!
Musi ni tshi vhona zwiga zwa u amba, shandulani ipfhi laṅu uri ni nge muthu ane a khou amba.	“...”

U Elela

Ni sielisane u vhalela n̄tha mafhungo.

Ṱhogomelani zwiga zwa u vhala.

1. Vhengele la dzithoyi li na mitambo minzhi, zwipopi, zwitambiswa na dzibugu.
2. Aisikhirimu iyi ndi ya muthetshelo ufhio?
3. “Ibvani!” ndi murengisi wa vhengele a tshi huwelela.
4. “U gera mavhudzi ndi vhungana?” hu vhudzisa Thato.
5. “Ndi nga ṭanzwa goloi yavho,” hu amba mutukana. “Ndi badelisa R80 fhedzi ya u ṭanzwa na u pholisha.”

U enkhouda

N̄walululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu ya n̄dowedzo.

Engedzani zwiga zwa u vhala zwi siho.

1. moḽoni ndi vhona mavhengele a zwiambaro saḽuni na bannga
2. rengani zwino ni vhulunge
3. ndi vhugai hu vhudzisa murengi
4. saḽuni i ndi ya shonisani

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha.

Beikhari ya Mmanako

Vho Mmanako vha dzula Mpumalanga kha dorobo yeneyo nthihi ye vha alutshela khayoy. Dorobo yavho, Graskop yo naka vhukuma. Vhathu vhanzhi u bva kha lifhasi lothe vha a da u i dalela.

Vho Mmanako ndi mubaki. Vha tou buba nga matsheloni manwe na manwe. Vha baka vhurotho vhutete ha buraweni. Vha baka khekhe dza mafula dzi no difha. Vhengele lavho lituku li dzula li tshi nukhelela zwavhudi.

Vhunzhi ha vhaeni vha da vha ima henefha beikharini ya Vho Mmanako vha renga vhurotho na khekhe vha sa athu fhirela mahovhohovhoni.

Vha rengisa vhurotho vhuswa nga rannda dza furaru thanu. Vha rengisa khekhe thukhu dza mafula, nthihi nga rannda dza fumi thanu.

Vhaeni vha takalela u lingedza zwiliwa zwa Afrika Tshipembe, ndi ngazwo Vho Mmanako vha tshi rengisa khekhe nnzhi dza mafula.

Vho Mmanako vha shumisa tshelede ine vha i wana kha u badela rennde, mudagasi na u badela vhashumi vhavho. Vho vha vhe na vhathu vhavhili vhane vha shuma khavho. Vha dovha vha shumisa yeneyo tshelede kha u renga fulauru na zwiinwe zwishumiswa.

Vho Mmanako vha pfhana na u lingedza resipi ntswa. Vho vha vha tshi khou shuma nga resipi ntswa ya u ita vhurotho ho omiswaho.

Vho vha na muhumbulo wa uri vhathu vhanzhi vha do zwi takalela.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu ya ndowedzo:

1. Vho Mmanako vho alutshela ngafhi?

- Kha dorobo ya Graskop.
- Kha Vundu la Mpumalanga.
- Kha dorobo ya Graskop vunduni la Mpumalanga.

2. Vho Mmanako vha rengisa kekhe dza mufudade?

- Khekhe dza Mafula.
- Khekhe dza vhurotho ha buraweni.
- Khwintsikhekhe.

3. Ndi zwifhio zwithu zwivhili zwine Vho Mmanako vha tea u zwi badela?

- Rennde na pitirolo.
- Mudagasi na kekhe.
- Rennde na mudagasi.

Muṅwalo

Kopololani buguni yaṅu ya ndowedzo:

Nga Mugivhela, ndo thoma u

runga zwiambaro zwa mipopi.

Nga Swondaka, ndo rengisa

zwi□we

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Kelvin Doe: DJ Focus

Kelvin Doe o bebwa Freetown, ngei Sierra Leone. Vhadzulatsini vha Kelvin vho vha vha na mudagasi, fhedzi wo vha u sa shumi zwavhuḍi. Vhadzulatsini vhawe vho vha vha tshi wana mudagasi luthihi fhedzi nga vhege.

Musi Kelvin e na minwaha ya 10, o vha a tshi ṭoḍa u lugisa thaidzo ya mudagasi. O kuvhanganya tsimbi dza kale na zwishumiswa zwa elekiṭhironiki zwo tshinyalaho. O fhedza awara nnzhi a tshi khou vhuyedzedza zwipida zwo pwasheaho u swika zwi tshi dovha zwa shuma. Nga u ita ndowendowe ḍuvha liṇwe na liṇwe, o ḍigudisa ndila ya u lugisa zwishumiswa zwa elekiṭhironiki.

Musi Kelvin e na minwaha ya 13, o tumbula beṭiri ya u vhoneṭshela mahayani a vhadzulatsini vhawe.

Zwenezwo, Kelvin o pfha nga ha gammba yo khetheaho ya vhana vhane vha ṭoḍa u tandulula thaidzo dza tshitshavha tsha havho. Dzina la mudzudzanyi o vha e David Sengeh.

Kelvin o dzhia tsheo ya uri u khou ṭoḍa u thoma tshiṭṭshi tsha radio. “Arali ri na tshiṭṭshi tsha radio, ri nga amba nga ha thaidzo dzotṭhe kha tshitshavha tshashu,” Kelvin a ralo. O kuvhanganya tshigwada tsha vhathu nahone vha ita khumbelo ya u ya gamm bani.

Ngei gamm bani, Kelvin o fhaṭa zwoṭhe zwe a vha a tshi ḍo zwi ṭoḍa u thoma tshiṭṭshi tshawe tsha radio. O dzudzanya vhashumi vhawe vha radio. O dzhia tsheo ya uri tshiṭṭshi tshawe tsha radio tshi ḍo ita khasho ya zwitori, mafhungo, mihumbulo na muzika. Kelvin o ḍineḍa dzina liṇe a ḍo li shumisa kha radio: DJ Focus.

David o vha a tshi tenda uri Kelvin u na vhukoni vhuhulwane na lufuno. Kelvin o wina pfhufho ya nṭhesa gamm bani.

David o dovha a dzudzanya uri Kelvin a ye kha mbekanyamushumo ya MIT ngei Amerika. Heyi ndi yunivesithi i ḍivheaho ya saints na vhubveledzi. Kelvin o vha e na minwaha ya 16 fhedzi. O vha ene muthu mutukusa we a rambiwa kha mbekanyamushumo.

U swika na namusi, Kelvin u tshimbidza tshiṭṭshi tshawe tsha radio, u tumbula zwithu zwiswa, na u thusa tshitshavha tsha hawe.

Thelokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. **Kelvin Doe u bva ngafhi?**
Kelvin Doe u bva ngei ...
2. **Ndi nnyi mudzudzanyi wa gammba ye Kelvin a ya khayo?**
Mudzudzanyi wa gammba ndi ...
3. **Dzina la Kelvin la radioni ndi lifhio?**
Dzina la radioni la Kelvin ndi ...
4. **Kelvin o shumisa radio u kovha mihumbulo yawe. Ano maduvha, ri nga kovhelana hani mihumbulo?**
Ano maduvha ri nga kovhelana mihumbulo nga...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshitori.

Zwizhi nga ha Kelvin: Kelvin ho ngo wina pfhufho ya nthesa gammbani. O vha o tungufhala, fhedzi ha ngo litsha.

Hayani, o fhat tshitshi tshawe tsha radio na khonani dzawe. O ita mavhone nga zwipidza zwa kale. Mavhone o vha a tshi shumisa tshedza tshi bvaho kha duvha. A nea mme awe luvhone lwa u thoma. Vhusiku vhuwe na vhuwe, ndu yavho yo vha i tshi penya.

Kelvin o vha a tshi gudisa vha we vhana u lugisa zwithu.

U isa phanda na u bveledza zwithu zwiswa na u itela tshitshavha tsha hawe zwithu zwavhudi.

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?
2. Ndi ngani?
3. Ni nga humbula nga ha inwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Thero: Ri dīsa tshanduko

Zwipfhumisa luambo:

Khothesheni

Maipfhi a u thoma e muṇwe a amba nga ha tshiṇwe tshithu. Musi muṇwe a tshi amba tshithu nga maanda tshi re na mutsindo/tshi no amba zwi pfhalaho, ri a dzhiela nzhele/nṭha maipfhi avho. U itela uri ri kone u a dovholola.

“Arali ri si na vhuthihi, u shumisana na u tikedzana, maitele ashu a u fhaṭa shango a nga si kone u bvelela.” Cyril Matamela Ramaphosa
Hezwi zwi amba uri arali vhathu vha sa vha na vhuthihi, vha sa shumisane na u tikedzana, a vha nga koni u bveledza kana u fhaṭa shango lavho zwavhudi.

Luimbo lu khou ri vhudza zwine lwa shumisa musu lu tshi ṇwala na uri hu ṇwalwa mini, nahone hu ṇwalwa duvha ḽiṇwe na ḽiṇwe.

Zwiṭori:

Mveledzo u bva mulomo

**Greta Thunberg
muhali wa u
shandukisa kilima!**

Divhaipfhi

kolela:	O amba zwithu zwi no vhaisa muṇwe a tshi mu vhaisa kana u mu shonisa.
shengedza:	U fara muṇwe muthu nga ndila ya u mu kolela kana i no mu vhaisa lunzhilunzhi.
u totomowa:	U bvelela nṅa u tshi bva dindini.
u lamulela:	U thusa kana u imelela muthu we a vha a tshi khou vhaisiwa.
tshikafhadzo:	Zwithu zwi re kha mufhe, maḽi, kana mavuni zwi re na tshika kana zwi no tshinyadza zwimela, zwipuka, na vhathu.
tshivhingwi tsha kha phoḽa:	Tshivhingwi tshihuluhulu tshine tsha wanala fhedzi hu no rotholesa tsini na Phouḽu ya Devhula.

Divhaipfhi**tshanduko
ya kilima:**

Tshanduko dza tshifhinga tshilapfhu kha mutsho wa Lifhasi dzi no ita uri pulanete yashu i fhisese nahone dzi kwama mupo.

gwalaba:

Musi vhathu vha tshi kuvhangana uri vha sumbedze uri a vha tendelani na zwine zwa khou itea nahone vha khou toda tshanduko.

thaidzo:

Tshiimo tsho khakheaho kana u vha na vhuleme lune tsha tea u tandululwa.

thandululo:

Phindulo kha thaidzo.

mupo:

Lifhasi lo ri tangaho/tingaho, hu tshi katelwa zwimela, zwipuka, maḓi, mavu na vhathu.

**tshiko tsha
mupo:**

Tshithu tshine ra tshi wana kha mupo tsha shumiswa nga vhathu, sa maḓi, masana a duvha, miri kana mavu.

Vhudzisani vha muṭa wa haṅu

Ndi mini zwine nda nga zwi ita u itela u thusa muṭa na u ita phambano?

Vhone vha vhona hu na thaidzo ifhio kha vhupo hashu? Naa hu na zwine ra nga ita u khwinisa?

Mofolodzhi / phendamaipfhi

mi-

Mofimi wa vhege:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho?

- Mofimi uyu u sumbedza uri zwithu ndi zwinzhi.

Mofimi iyi ri i wana ngafhi?

- Kanzhi mofimi iyi i wanala kha madzina a sumbedzaho vhunzhi ha zwithu.

Tsumbo:

- miri

U dikhouda

Ni sielisane u vhala maipfhi ni dovhe hafhu ni rere nga zwine a amba zwone:

miṇadzi

mishumo

mirenzhe

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha.

Miri ya mifula

Miri ya mifula i ri ṅea mitshelo ya mafula. Ya dovha hafhu ya ri ṅea mirunzi. Vhunzhi ha miri iyi a i dzindeli u mela. Miḡi minzhi kha kusi kwa hashu yo ḡala. A si yone fhedzi, hu na mitshelo minzhi i ngaho sa, mindirivhe, miapulukosi na miṇwevho. Tshithithisi ndi mirenzhe musi ni tshi dzhena masimuni u ya u ka. I ṱavha milenzhe heyi!

Mulovha ndo dzhena masimuni ḡuvha loṱhe, mikulo heyi yo vha yo oma nga ḡora. Ndo pfha u nga mitsinga i khou vunde. Ndo vhona na mivhuḡa minzhi milindini.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Wanani maipfhi oṱhe a no bva kha maṇwalwa a no shumisa: mi-

Ṇwalani mutevhe wa maipfhi aya kha bugu yaṅu ya ṇḡowedzo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho: ma-?

1. Mofimi uyu u sumbedza khombo.
2. Kanzhi mofimi iyi i wanala kha madzina a sumbedzaho vhunzhi ha zwithu.
3. Mofimi uyu u sumbedza vhuthihi.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Vhalani mafhungo a tsumbo.

Tḥogomelani ndila ine tshipiḍa tsho talelwaho tsha shandula ngayo tḥalutshedzo.

Livha lo fhufha.

Maivha o fhufha.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu.

Shandukisani maipfhi kana mofimi yo talelwaho nga fhasi u sumbedza uri: *hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.*

1. Tamat^uisi lo vhibva.
2. Kanda la apula ndi mushonga.
3. Namusi hu na kole.
4. Sh^aḍa langa li khou vhavha.
5. U na rama li hulwane.

U Elela

U sielisana u vhalela nṯha.

Maanga a lino shango a tea u tḥogomelwa. Ndi maṅoni a sa thembisi. A nga u mila. Maivha ndi one a sa shavhisi. Maivha a ḍisa mulalo. Mulalo wa ḍisa madakalo. Kha ri vule maṱo maḍuvha oṯhe a vhutshilo hashu.

Thero: **Ri dīsa tshanduko**

U Elela

Shumisani zwiga zwa u vhala u itela u ni thusa u vhala nga u elela.

Musi ni tshi vhona tshithoma, ni awele.	.
Musi ni tshi vhona khoma, ni awela nga u ṭavhanya na kona u isa phanda na fhungo.	,
Musi ni tshi vhona tshiga tsha tshivhudzisi, shandulani ipfhi laṅu u itela u vhudzisa mbudziso.	?
Musi ni tshi vhona tshigarukela, shandulani ipfhi laṅu u itela u sumbedza vhudzisa ipfhi.	!
Musi ni tshi vhona zwiga zwa u amba, shandulani ipfhi laṅu uri ni nge muthu ane a khou amba.	“...”

U Elela

Ni sielisane u vhalela n̄tha mafhungo.
Ṭhogomelani zwiga zwa u vhala.

1. Kha resipi ya swobo ro ḍisa kheroti, maṭari, nyala na ṅawa.
2. Nga ṅwambo wa uri ro ṭavha miri, fhethu hune ra tamba hone zwino hu na murunzi.
3. Vhulungani maḍi, dzulani no vala bommbi!
4. Ndi ngani zwi zwa ndeme u vhudza vhaṅwe?
5. Ṭhoḥo ya tshikolo vho ri, “Ḍisani bugu dza vhoiwe dza kale dza khona ya u vhala.”
6. “Ri nga dalela hayani ha vhalala nga Lavhuṭanu?” hu vhudzisa Karabo

U enkhouda

Ṽwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu ya ṅdowedzo.
Engedzani zwiga zwa u vhala zwi siho.

1. ro kuvhanganya dzi thini mabodelo mabammbiri na puḷasiṭiki
2. ni ḍo nthusu u ṭavha mbeu
3. litshani u tambisa maḍi
4. mudededzi washu vha ri ḍisani zwiambaro zwa kale zwa zwisiwana
5. musi ri tshi kunakisa muṅwe na muṅwe anga tamba o tsireledzea

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha.

Ni nga tamba na rine.

Neo o vha a tshi funesa u tamba bola musi tshikolo tshi tshi bva. O vha a tshi dzulela u ya phakhani tsini na muḽi wa hawe u re kha thawara khulu dza Ponte Towers.

ḽinwe ḽuvha nga masiari, Neo o vha a tshi khou ḽirivhula bola yawe mudavhini. Muḽwe mutukana muhulwane ane a pfhi Jabu a ḽa kha Neo a mu dzhavhulela bola.

“Heyi bola ndi yanga,” ndi Jabu a tshi sea. “Iyai hayani hangei!”

Neo o pfha mbilu yawe i tshi rwela n̄tha vhukuma. O sedza n̄tha kha fulethe ndapfhu dza Berea, a dovha a sedza ḽidukana ḽine ḽa

khou mu tambudza. O vha a tshi zwi ḽivha uri Jabu o khakha. “Neo a ima o khwaḽha.” Hai, Jabu, ndi Neo a tshi amba nga ipfhi ḽihulu ḽi si na nyofho. “Ndi bola yanga heyo. Ndi khou humbela uri ni i vhuise.” Jabu a sendela tsini. “Zwino arali nda ri hai?” o ralo.

“Muḽwe na muḽwe hafha u khou ḽoda u tamba bola ya milenzhe,” ndi Neo a tshi fhindula o dzika. “Ni nga tamba na rine, fhedzi ni nga si dzhie zwithu zwanga.”

Vhaḽwe vhana vhe vha vha vha tshi khou tamba phakhani vho mbo ḽi ima vha ḽalela. Vha mbo ḽi tshimbila vha swika vha ima tsini na Neo. “Ee, Jabu! Ri khou ḽoda u vhona uri ri vhe na vhuḽanzi!” Ho vhidzelela musidzana ano pfhi Lerato.

Jabu a sedza tshigwada tshihulwane tsha vhana. O vhona uri ahuna muthu ane a khou sea nae. Nga zwiḽuku, Jabu a posa bola milenzheni ya Neo. “Zwo luga,” ndi Jabu a tshi tou hevhedza.

Neo a doba bola yawe. O pfha a tshi ḽikukumusa vhukuma. O kona u imedzana na mushengedzi a re na phungo, fhasi ha Thawara dza Ponte.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu ya ndowedzo:

1. **Neo na khonani dzawe vha tamba ngafhi?**
 - a. Kha tshitaraṭa ngei Hillbrow tsho ḡalaho vhathu na goloi.
 - b. Nga ngomu ha Thawara dza Ponte.
 - c. Kha phakha ine ya vha tsini na Thawara dza Ponte.
2. **Ri zwi ḡivha hani uri Jabu ndi mutambudzi?**
 - a. U hana u tendela Lerato a tshi tamba bola.
 - b. U dzhavhula bola ya Neo.
 - c. U rwa Neo.
3. **Ndi ngani Jabu o humisela bola kha Neo?**
 - a. Vhaṅwe vhana vha ima na Neo.
 - b. Mme a Neo vho ḡa phakhani.
 - c. Li khou kovhela Jabu u tea u ya hayani.

Muṅwalo

Kopololani buguni yaṅu ya ndowedzo:

Makhulu na mmaṁwe vha
khou ya kerekeni.

Ri ☐ o swika vha tshi vhuṱya.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Mveledzo u bva mulomo

“Tshikolo tsho vha tshi hani ṅamusi?” ndi mme a Mveledzo. “Tsho vha tshi tshavhuḍi “ ndi Mveledzo a tshi ralo. “Ni vhonele no dinalea,” ndi mme a Mveledzo vha no ralo. Vho vha vha tshi amba ngoho! Mveledzo o pfha o dinalea nga murahu ha u vhona vhaṅwe vhana vha tshi kolela Avhaphfani tshikoloni. Ene o vhudza mme awe nga ha uri vho vha vha khou mu tambudza hani.

“Ndi a ḍivhudzisa uri ni nga thusa hani?” Mme a Mveledzo vha mu vhudzisa. “Ṭhamusi ndi nga vha vhudza uri vha litshe u mu tambudza,” ndi ene a tshi amba.”

Nga ḍuvha ḽi tevhelaho musi tsimbi ya tshifhinga tsha u awela i tshi lila, Mveledzo o pfha a tshi vhilaela. O vha a tshi khou vhilaela uri arali a lamulela Avhaphfani, vhaṅwe vhana vho vha vha tshi ḍo mu seavho. O humbula uri vha nga kha ḍi kolela buli ḽi re kha dzhesi yawe.

“A tshi swika nṅa, Avhaphfani o vha o dzula e eṭhe.” Ho vha hu na vhana vho mu tinga. Vho vha vha tshi khou mu sumba na u mu sea. Mveledzo o mbo ḍi ima phanda ha Avhaphfani. “Litshani zwenezwo!” ndi ene a tshi vhidzelela. “Litshani u tambudza!” Mbilu yawe yo vha i tshi khou rwa nga luvhilo. “Tshifhatuwo tshawe tsha fhisa.”

Vhana vha litsha u sema Avhaphfani. Vha sokou tuwa.

Vho Raulisa vho founela Mveledzo uri a ḍe vha ambe nae. “Ndo vhona nḍila ye na imelela ngayo Avhaphfani. Ndi a ḍihudza nga inwi,” Vho Raulisa vha ralo. Vha fha Mveledzo tshiṭikara. “Tshifhinga tshi ḍaho, ni nga ḍa na mmbudza,” Vho ralo Vho Raulisa.

Mveledzo o pfha a tshi ḍaḍa nga u imelela khonani yawe.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. **Vhana vho vha vha tshi khou tambudza nnyi tshikoloni?**
Vhana vho vha vha tshi khou tambudza
2. **Vho Raulisa vho nea mini Mveledzo?**
Vho Raulisa vho nea Mveledzo....
3. **Mveledzo o amba na nnyi nga ha thaidzo?**
Mveledzo o amba nga ha thaidzo na ...
4. **No no vhuya vha imelela khonani yanu? No dipfha hani?**
“Ee ndo no imelela khonani.” / Hai a tho ngo imelela khonani. Ndo pfha ...”

Mveledzo a tshi swika nnda vhana vho vha vha tshi khou sea Avhaphhani. Mveledzo a pfha o tshuwa vhukuma a sa tsha kona u vhidzelela. Ngauralo a gidima a ya u toda Vho Maboya.

“Mugudisi, vha khou gaela Avhaphhani!” u ralo Mveledzo. “Ndi khou humbela uri vha de vha thuse.”

Vho Maboya vha sendela tsini. “U gaelana a si zwavhudi,” vha vhudza vha vana. “A zwi sumbedzi vhuthu, kani a si zwone?”

Vhana vha humbela pfharelo kha Avhaphhani. Mveledziso a ya a dzula tsini nae. “Idani ri tambe rothe,” a ralo a tshi mu vhidza. Avhaphhani a mwemwela.

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?
2. Ndi ngani?
3. Ni nga humbula nga ha inwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Mofolodzhi / phendamaipfhi

zwi-

Mofimi wa vhege:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho?

- Mofimi uyu u sumbedza uri zwithu ndi zwinzhi.

Mofimi iyi ri i wana ngafhi?

- Kanzhi mofimi iyi i wanala kha madzina a sumbedzaho vhunzhi ha zwithu.

Tsumbo:

- zwivhaswa.

U dikhouda

Ni sielisane u vhala maipfhi ni dovhe hafhu ni rere nga zwine a amba zwone:

zwiliwa

zwidulo

zwidudu

U Elela

U sielisana u vhalela ntha.

zwiliwa zwa mvelele yashu

Ho vha ho bikwa zwiliwa zwinzhi. Zwo vha zwo bikwa nga zwidudu. Ro lala kha zwidongo. Vhathu vho la vho dzula zwiduloni. Zwimimani zwo raliho hu a takadza. Ri guda zwithu zwinzhi nga ha mvelele yashu.

Vhanwe vho da na zwiselo na zwiashi. Zwikona na zwigombela na zwone zwo vha zwi hone. Ro vhudziswa uri vhathu vhakale vho vha vha tshi bikela gai? Ra fhindula ra ri zwitangani. Ngavhe hu tshi fhatwa zwikolo zwa u gudisa mvelele.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Wanani maipfhi othe a no bva kha manwalwa a no shumisa: **zwi-**

Nwalani mutevhe wa maipfhi aya kha bugu yanu ya ndowedzo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufhio: zwi?

1. Kanzhi mofimi iyi i wanala kha madzina a sumbedzaho vhunzhi ha zwithu.
2. U sumbedza zwine na khou ita.
3. U sumbedza uri ndi inwi nnyi.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Vhalani mafhungo a tsumbo.

Tlogomelani ndila ine tshipida tsho talelwaho tsha shandula ngayo tshalutshedzo.

Tshidulo tsho vunde.

Zwidulo zwo vunde.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu.

Shandukisani maipfhi kana mofimi yo talelwaho nga fhasi u sumbedza uri: *hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.*

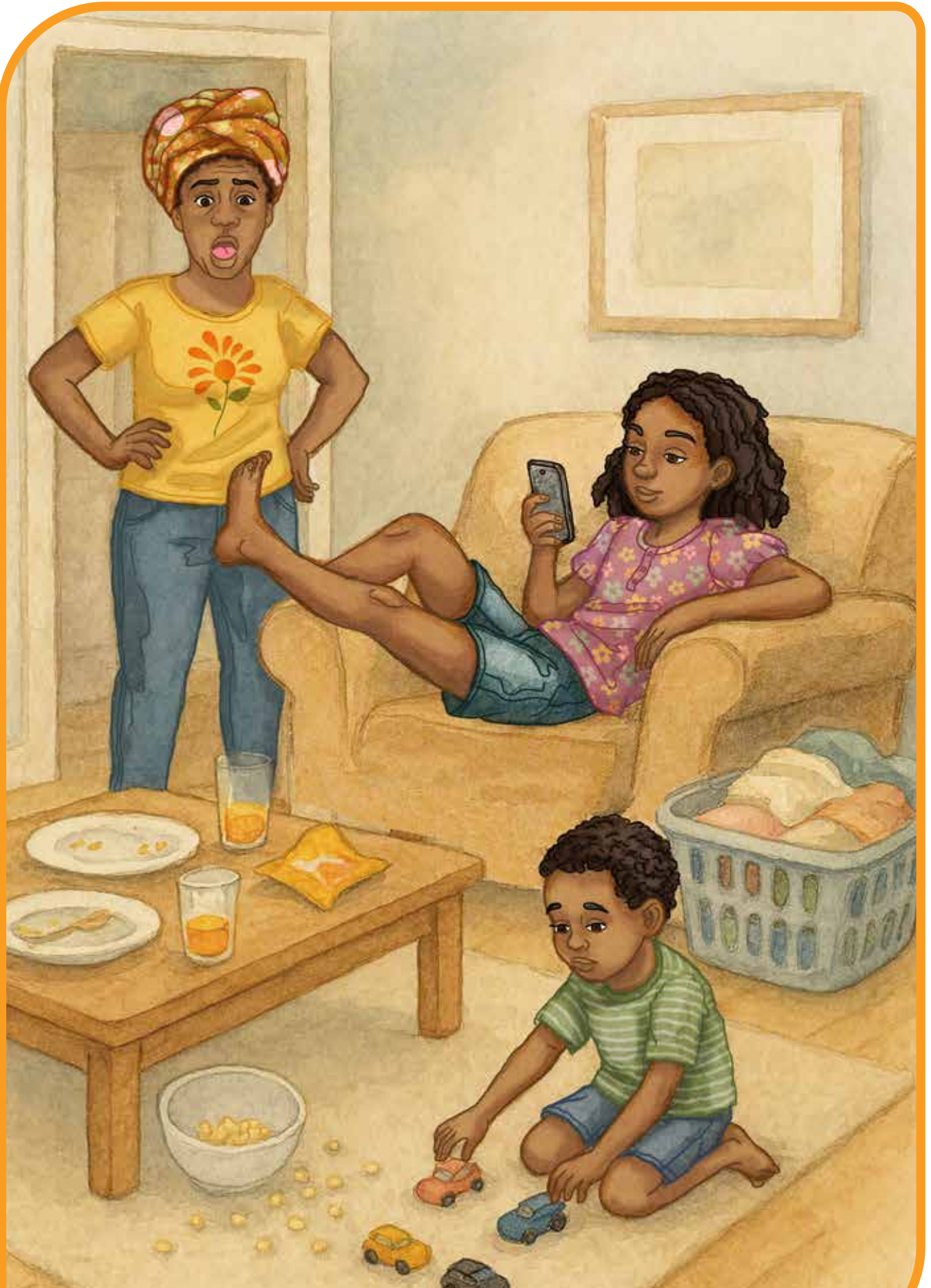
1. Tshisevho tsho dala.
2. Tshienda ndi tshanga.
3. Tshivhoni tsho kwashea.
4. Tshinoni tsho fhufha.
5. Tshimela tsho mela.

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha.

Ndo vha ndo disedza zwivhonini zwa vhengeleni. Ndi tshi khou renga zwienda. Ndo renga zwienda zwoṱhe. Ndo ri u fhedza nda ya zwisevhoni nda renga ṅama.

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

U Elela

Shumisani zwiga zwa u vhala u itela u ni thusa u vhala nga u elela.

Musi ni tshi vhona tshithoma, ni awele.	.
Musi ni tshi vhona khoma, ni awela nga u ṭavhanya na kona u isa phanda na fhungo.	,
Musi ni tshi vhona tshiga tsha tshivhudzisi, shandulani ipfhi laṅu u itela u vhudzisa mbudziso.	?
Musi ni tshi vhona tshigarukela, shandulani ipfhi laṅu u itela u sumbedza vhuḍipfhi.	!
Musi ni tshi vhona zwiga zwa u amba, shandulani ipfhi laṅu uri ni nge muthu ane a khou amba.	“...”

U Elela

Ni sielisane u vhalela n̄tha mafhungo.
Thogomelani zwiga zwa u vhala.

1. Ro kuvhanganya mabodelo, dzithini, mabambiri na mapulasitiki a kale.
2. Musi ri tshi kunakisa phakha, muṅwe na muṅwe a nga tamba heneḥo o tsireledzea.
3. Dobani tshikha heyo!
4. Ndi nnyi ane a ḍo nthusa u sheledza ngade ya tshikolo?
5. Mudededzi washu vha ri, “Vheani phasela dza zwiliwa bogisini.
6. “Ndi nga vha thusa u hwala makhulu?” hu vhudzisa Neo.

U enkhouda

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu ya ndowedzo.
Engedzani zwiga zwa u vhala zwi siho.

1. ro ḍisa kheroti nyala na ṅawa
2. ndi ngani ri tshi fanela u kovhelana
3. dobani tshikha heyo
4. ṭhoho ya tshikolo vha ri idani na bugu dza vhoiwe dza kale

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha.

Khonani nthihi yavhuḍi

Amara o pfhulutshela Afrika Tshipembe a tshi bva Zimbabwe. O vha a tshi dzula fhethu hune ha vha na vhathu vhanzhi na muṭa wa hawe. Amara o vha a tshi takalela tshikolo tshawe tshiswa. Fhedzi nga zwiṇwe zwifhinga o vha a tshi pfha o t̄ungufhala vhukuma.

Vhaṇwe vhana vho vha vha sa t̄oḍi u tamba nae. Vho vha vha tshi hevhedzana musi a tshi khou fhira. Vho ri u vhonele o fhambana navho.

Liṇwe ḍuvha nga masiari, Amara o vha o dzula kha tshitupu tsha hawe. O vha a tshi khou lugisa goloi ya thoyi yavhuḍi ya mbambe ya u gidima. Muṇwe mutukana a no pfhi Sphe o mbo ḍi fhira na khonani dzawe. Ndi ngani ni tshi dzula fhano? Sphe o nzhonzhowedza Amara a ri, “Vhuyelelani shangoni ḽa haṇu!”

Amara a pfha miṭodzi i tshi t̄oḍa u rotha. Fhedzi ho ngo lila. O mbo ḍi takuwa a fara goloi yawe. Ndi dzula fhano zwino ngauri vhabebi vhang a vha shuma fhano, ndi Amara a tshi amba o khwaṭha.

“Roṭhe ri bva Afrika. Ha hashu nahone ndi havhuḍi, u fana na Afrika Tshipembe.”

Sphe a sea. Fhedzi khonani yawe Lerato ha ngo sea. Lerato o sedza goloi ya Amara ya thoyi. “Aaa! Mavhili a rembuluwa hani nga u t̄avhanya?” Lerato o vhudzisa. A tshimbila a tshi khou sendela tsini.

Ndo shumisa zwiṭibo zwa mabodelo a kale, ndi Amara a no ralo. “Ni nga u nthusa u i pennda?”

Lerato a mbo ḍi dzula zwiṭepisini tsini na Amara. Sphe a vha lavhelesa. O ḍipfha sa tsilu musi o ima e eṭhe. Nga zwiṭuku a t̄uwa. Amara a pfha o takala. Khonani nthihi yavhuḍi i nga shandukisa zwithu zwoṭhe.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu ya ndowedzo:

1. **Amara o vha a tshi dzula ngafhi musu a sa athu da Afrika Tshipembe?**
 - a. Kapa.
 - b. Botswana.
 - c. Zimbabwe.
2. **Ndi thoyi ifhio ine Amara a khou lugisa tshitupuni tsha hawe?**
 - a. Mupopi.
 - b. Goloi ya mbambe.
 - c. Khishi ya thoyi.
3. **Ndi ngani Lerato o tshimbila a sendela tsini na Amara?**
 - a. O vha a tshi khou toda u dzhia pennde.
 - b. O vha a tshi khou toda u nzhonzhowedza Sphe.
 - c. O vha a tshi toda u vhona mavhili.

Kopololani buguni yanu ya ndowedzo:

Ri khou humbela ni dobele
tshikha.

Makhulu Uho Phophi vha luka
methe nga mapu asi iki.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Greta Thunberg muhali wa u shandukisa kilima!

Greta Thunberg o vha a tshi dzula shangoni line la pfhi Sweden. Vhuṭali hawe ho vha vhu tshi shuma nga ndila yo fhambanaho nyana ngauri o vha e na vhulwadze ha Othisimu. Nga zwiṅwe zwifhinga zwo vha zwi tshi mu kondela u amba na vhaṅwe. Fhedzi o vha a tshi kona u livhisa ṭhogomelo zwavhuḍi vhukuma kha zwithu zwa ndeme.

Linwe ḍuvha, mugudisi wawe vho sumbedza vidio nga ha Lifhasi. Greta o vhona zwivhingwi zwa polar zwo ṭungufhalaho na pulasitiki lwanzheni.

“Ndi ngani pulanete i tshi khou pfha u vhavha?” Greta o vhudzisa. Mugudisi vho ṭalutshedza uri golei na mamaga zwi ita uri muya u fhise nga maandḁ. Hezwi zwi vhidzwa u pfhi tshanduko ya kilima. Greta o vha a tshi zwi ḍivha uri u fanela u thusa.

Tsha u thoma, o amba na muṭa wa hawe. “Ri fanela u litsha u shumisa pulasitiki,” ndi Greta a tshi vha vhudza. Mme awe vho litsha u fhufha nga mabufho. Khotsi awe vho litsha u la ṅama.

Zwi tevhelaho, Greta o ita tshiga tshihulwane nga thanda. O dzula nṅa ha tshifhaṭo tshihulwane tsha muvhuso e eṭhe. Nga ḍuvha la vhuvhili, vhuṅzhi ha vhana vho dzhenelela kha fulo. Hu si kale, vhathu vha zwigidi vho ṭoda u thusa.

Greta o mbo ḍi takuwa a amba tshipitshi tshihulwane. O pfha o tshuwa, fhedzi a ḍikhwaṭhisa.

“Ndo vha ndi tshi humbula uri ndi nga si kone u ita phambano ngauri ndo vha ndi muṭuku vhukuma,” Greta a ralo.

Vhana u mona na shango loṭhe vho vhona vidio dzawe kha Inthanethe. Vho thoma mafulo avho a u tshidza Lifhasi. Greta o sumbedza uri muthu muṅwe na muṅwe a nga thusa pulanete, hu sa londwi uri ndi muṭuku lungafhani.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. Greta o alutshela ngafhi?

Greta o alutshela ...

2. Ndi mini zwe Greta a zwi vhona kha vidio zwe zwa mu tungufhadza?

Greta o vhona vidio ya ... ye ya mu tungufhadza.

3. Ndi zwifhio zwe khotsi a Greta vha litsha u zwi ita u itela u thusa u tshidza Lifhasi?

Khotsi a Greta vho litsha...

4. Naa no vha ni tshi do dzhenelela kha fulo la Greta? Ndi ngani?

Ndo vha ndi tshi nga / ndo vha ndi sa do dzhenelela kha fulo la Greta, ngauri ...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshitori.

Zwizhi nga ha Greta: Greta o vha a sa todi u namela bufho, ngauri zwi ita uri muya u vhe na tshika. Nga zwenezwo, musi a tshi rambiwa u amba ngei Amerika, o mbo di tuwa nga tshikepe tshituku! Lwendo lwo dzhia vhege mbili.

Greta o amba na vharangaphanda vha bvaho mashangoni othe. “Thetshelesani hafha vhorasaintsi,” ndi ene a tshi vha vhudza.

Magazini u divheaho une wa pfhi Time wo nanga Greta sa Muthu wa Nwaha. O vha e na minwaha ya 16 fhedzi — muthu mutukusa we a vhuya a vha hone! Greta u kha di shuma u itela uri Lifhasi li dzule lo tsireledzea.

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?

2. Ndi ngani?

3. Ni nga humbula nga ha inwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Thero: Ri a diṭalukanya

Zwipfhumisa luambo:

Murero

Liambale li pfhufhi la sialala line la nea tsivhudzo. Kanzhi mirero i katela kuambale kwa luambo kune kwa si tee u dzhiwa kwo tou ralo sa, mamethafore.

Muthu ndi vhathu, maṭanzu ndi maḍagala.

Hu amba vhuthu, hu si thundu. Muthu kha vhe na vhuthu a songo lavhelesa kha zwine a vha nazwo.

Zwiṭori:

**Trevor Noah,
Ramiswaswo**

**Afrika Tshipembe la
nnyi na nnyi**

Divhaipfhi

**apariteiti/
tshiṭalula:**

Sisiteme ya milayo i no dzhia sia kana u ṭalula vhathu zwi tshi langwa nga tshaka dzavho.

muvangatshaka:

Muthu ane vhabebi vhawe ndi vha tshaka dzo fhambanaho.

ramiswaswo:

Muthu a no mvumvusa vhathu a tshi anzela u shumisa miswaswo.

mutinda:

Muthu a no dipfha a si tshipida tsha tshigwada tshigede a pfha a songo ṭanganedzea.

vhufa:

Mvelele, lutendo, na sialala/ mikhuvha ine ya fhiriselwa kha inwi nga vha muṭa wa hanu.

**u diṭalukanya/
vhune:**

Zwine na vha zwone, hu tshi katelwa mvelele, muṭa na tshenzhelo.

kanuka:

U amba tshithu hu na u nyanyulea.

**diḽugisela /
gwarela:**

U lindela u ṭangana na zwi konḽaho kana zwi ofhisaho.

Divhaipfhi

vhune:	Zwithu zwine zwa ita uri ni vhe zwine na vha zwone.
khetheaho:	U khethea na u fhambana na vhanwe vhothe.
thonifho/ khuliso:	U fara vhathu nga vhuthu na u dzhiela nthu vhudipfhi havho, lutendo na phambano dzavho.
Lutendo:	Mihumbulo ine vhathu vha humbula uri ndi ngoho kana ndi ya ndeme.

Vhudzisani vha muta wa hanu

Ri na khonani kana vha muta u bvaho mashangoni o fhambafhambanaho? Arali zwo ralo, vha bva ngafhi?

Ndi sialalade ine ra vha nayo ine ya vha ya ndeme kha mvelele yashu?

Mofolodzhi / phendamaipfhi

dzi-

Mofimi wa vhege:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufhio?

- Mofimi uyu u sumbedza uri zwithu ndi zwinzhi.

Mofimi iyi ri i wana ngafhi?

- Kanzhi mofimi iyi i wanala kha madzina a sumbedzaho vhunzhi ha zwithu.

Tsumbo:

- dzibodo

U dikhouda

Ni sielisane u vhala maipfhi ni dovhe hafhu ni rere nga zwine a amba zwone:

dzikhuhu

dzindau

dziḁaraṭa

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Vhugalaphukha ha Lushaka ha Kruger

Vhugalaphukha ha Lushaka ha Kruger ndi havhuḁi. Ho ḁala dziphukha nnzhi. Dziphukha dzi ngaho sa dzindau, dzindou, dzimbiḁi na dziṇwe nnzhinzhi. Vhugalaphukha uvhu vhu na dzikhemphe dzo fhambanaho, dzo dzharatḁelwaho nga dziḁaraṭa dzo khwaṭhaho.

Vhugalaphukha hu wanala dziphukha dza ḁaka fhedzi. Dzikholomo, dzinngu, dzimbudzi na dzinguluvhe ndi phukha dza hayani. A dzi dzuli ḁakani sa dzindau na dzindou.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Wanani maipfhi oṭhe a no bva kha maṇwalwa a no shumisa: **dzi-**

Ṇwalani mutevhe wa maipfhi aya kha bugu yaṇu ya ṇḁowedzo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho: dzi-?

1. Mofimi uyu u sumbedza uri zwithu ndi zwinzhi.
2. U sumbedza u tukufhadza ipfhi.
3. U sumbedza u titilidza ipfhi.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Vhalani mafhungo a tsumbo.

Thogomelani ndila ine tshipida tsho talelwaho tsha shandula ngayo thalutshedzo.

Bigiri ya tie yo dala.

dzibigiri dza tie dzo dala.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu.

Shandukisani maipfhi kana mofimi yo talelwaho nga fhasi u sumbedza uri: *hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.*

1. Goloi yo tamba.
2. O renga rokho vhengeleni.
3. O gunubulula gunubu.
4. Thendo na vhugala khae.
5. O dzhia bugu yawe.

U Elela

U sielisana u vhalela nṯha.

Dzinngu na dzimbudzi dzotṯhe dzo dzhena dangani. Dzikholomo dzi tshe mafuloni. U ḑo dzi tevhela nga murahu. Dzinguluvhe dzone ndi kale dzo dzhena tshitumbani tshadzo. Dzikhuhu dzi hokoni.

Thero: Ri a ditalukanya

U Elela

Shumisani zwiga zwa u vhala u itela u ni thusa u vhala nga u elela.

Musi ni tshi vhona tshithoma, ni awele.	.
Musi ni tshi vhona khoma, ni awela nga u tsvhanya na kona u isa phanda na fhungo.	,
Musi ni tshi vhona tshiga tsha tshivhudzisi, shandulani ipfhi laanu u itela u vhudzisa mbudziso.	?
Musi ni tshi vhona tshigarukela, shandulani ipfhi laanu u itela u sumbedza vhudzisa ipfhi.	!
Musi ni tshi vhona zwiga zwa u amba, shandulani ipfhi laanu uri ni nge muthu ane a khou amba.	"..."

U Elela

Ni sielisane u vhalela ntha mafhungo.
Thogomelani zwiga zwa u vhala.

1. Mutani wa hashu ri a kona u amba isiZulu, Luisimane na sesotho.
2. Naho ro fhambana, ri dzikhonani.
3. Imani ni ri vhudze tshitori tshanu!
4. Ndi mini zwine zwa ita uri muti wa hanu u vhe wo khetheaho?
5. Vho Damani vho ri, "Olani tshifanyiso tsha muti wa hanu.
6. "Dzina laanu li bva ngafhi?" hu vhudzisa Pungi.
7. "Makhulu wanga vho nkhirira dzina," u ralo Zanele, "nahone li amba mulalo."

U Enkhouda

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yanu ya ndowedzo.
Engedzani zwiga zwa u vhala zwi siho.

1. ro kovhelana magwinya zwickontsi na samusa
2. ni amba luambo lufhio
3. ri vhudzeni tshitori tshanu
4. mmawe vho ri ambarani rokho yanu yavhudi
5. naho ndi mutuku miloro yanga ndi mihulu

U Elela

U sielisana u vhalela ntha.

Vhengele liswa Limpopo

Zain o mbo di dzula kha bogisi lihulu. A sedza nnda nga fasitere. Hoyu muḁi muswa wa Limpopo wo vha wo fhambana vhukuma na wa Pakistan.

Ngei Pakistan, Zain o vha a tshi pfha hu tshi vhidzelelwa muzika wa kereke ḁuvha linwe na linwe. Hafha, o pfha kholomo na zwiḁoni. Tshika ye ya vha i fhasi yo vha i tswuku i penyaho.

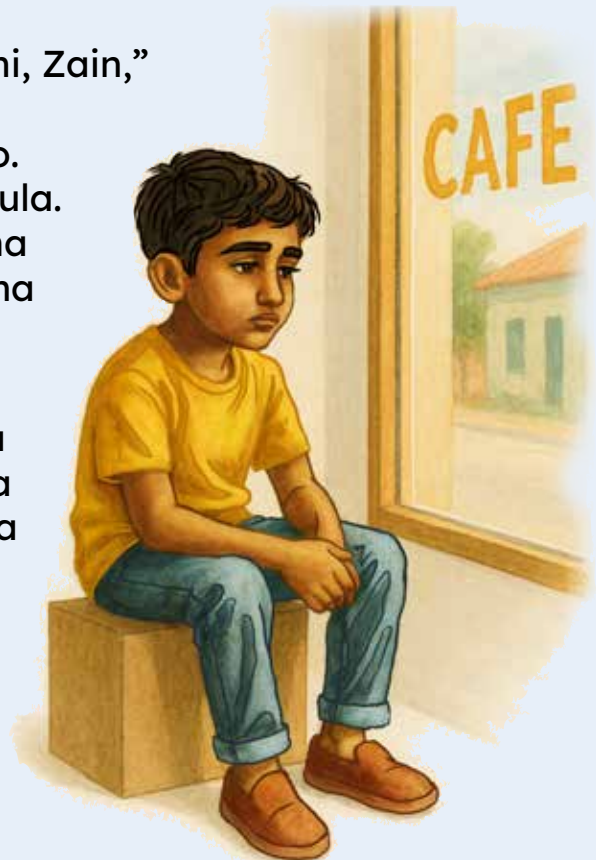
Muta wa Zain wo mbo di vula vhengele lituku. O thusa khotsi awe u swiela fhasi. Zain o pfha o tungufhala nahone e na vhuludu. O vha a sa divhi luambo lwa fhanu. Vhunzhi ha vhatu kha wonoyu muvhundu vho vha vha tshi ya kerekeni. O vha a tshi divhudzisa arali a tshi nga kona u vhumba vhukonani.

Nga u tavhanya, ha dzhena mutukana na mme awe vhengeleni. Ula mutukana o sedza Zain a mwemwela. O sumba kha khana yawe. “Thabo,” ndi mutukana a tshi amba nga u ongolowa. Zain o mbo di pfhesesa. O mwemwela na ene a sumba kha khana yawe. “Zain,” u ralo.

Thabo o mwemwela vhukuma. “Hurini, Zain,” Thabo o amba nga Luisimane nga vhuronwane. Zain a tenda nga thoho. “Hurini, Thabo,” ndi Zain a tshi fhindula. Vhuvhili havho vho vha vha tshi divha Luisimane zwituku, fhedzi vho vha vha tshi mwemwela nga vhukonani musi vha tshi amba.

Vhusiku honoho, Zain o mbo di edela a tshi khou dipfha e khwine. Zwo vha zwi zwavhuḁi u divha uri Thabo a nga vha khonani yawe hu si kale.

Mafhungo aya a khou bvela phanda vhege i daho.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu ya ndowedzo:

1. **Zain o vha a tshi dzula ngafhi musi a sa athu pfhulutshela Limpopo?**
 - a. Johannesburg.
 - b. Pakistan.
 - c. England.
2. **Mavu a Limpopo a na muvhala ufhio?**
 - a. Wa buraweni.
 - b. Mutswuku.
 - c. Wa tshitopana.
3. **Vhatukana vho vha vha tshi amba hani mathomoni?**
 - a. Kha lutingothendeleki.
 - b. Nga u nwala fhasi maipfhi avho.
 - c. Nga u mwemwela ha vhukonani.

Munwalo

Kopololani buguni yanu ya ndowedzo:

Uhafumakadzi vha ambara

miwenda.

Uhanna vha ambara mikumba.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Trevor Noah, Ramiswaswo wa vhathu vhoṭhe

Trevor Noah o alutshela Afrika Tshipembe. Nga tshenetsho tshifhinga, ho vha hu na maitele mavhi vhukuma ane a vhidzwa u pfhi khethululo. Milayo yo vha i tshi amba uri vhathu vha tshaka dzo fhambanaho vho vha vha sa koni u vhingana kana u vha na vhana.

Mme a Trevor vho vha vhe murema, khotsi awe vho vha vhe mutshena. Nga mulandu wa milayo, Trevor o vha a sa tendelwi u ya fhethu ha vharema kana ha vhatshena. O vha a sa koni u vha tshipiḽa fhethu hoṭhe.

Musi vha tshi ya phakhani, vhabebi vhawe vho vha vha tshi tea u ita u nga a vha mu ḽivhi. Tshiṇwe tshifhinga, Trevor o vbona khotsi awe a takala, “baba!” o vhidzelela, a tshi khou gidima nga u ṭavhanya a tshi khou ya khavho. Khotsi awe vho vha vha tshi ofha mapholisa, ngauralo vha fanela u shavha. Trevor o humbula uri ndi mutambo u takadzaho a vha pandamedza.

Musi Trevor a tshi dzula na makhulu wawe ngei Soweto, o vha a sa koni u tamba tshiṭaratani. Vha muṭa vho vha vha tshi khou vhilaela uri mapholisa vha ḽo mu dzhia. Trevor o vha a tshi ṭoda u tamba nga maanda lwe a mbo ḽi bwa dindi fhasi ha ḽarata ya ngadeni.

U itela u vha na vhukonani, Trevor o guda u amba nyambo nnzhi dzo fhambanaho. Musi a tshi amba na vhathu nga luambo lwavho, vho vha vha tshi hangwa uri u vbonala o fhambana na vhaṇwe.

Nga murahu, khethululo ya fhela nahone Trevor a ya tshikoloni tshihulwane vhukuma. O vha a tshi kha ḽi vha ṇwana muthihi fhedzi wa mirafho yo ṭanganaho nahone a sa ḽivhi uri a dzule na nnyi nga tshifhinga tsha u awela. Ngauralo, a thoma bindu ḽituku ḽa thakhishopho. O vha a tshi rengela vhaṇwe vhana zwiliwa nahone a vha seisa.

“Ni a seisa!” vhana vha mu vhudza.

U ita uri vhathu vha see zwo thusa Trevor uri a wane fhethu hune a tea u vha hone. Namusi, ndi ramiswaswo a ḽivheaho shangoni loṭhe.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

1. Trevor Noah o alutshela kha shango lifhio?

Trevor Noah o alutshela ...

2. Ndi nga mini khotsi a Trevor vho vha vha tshi fanela u mu shavha phakhani?

Khotsi a Trevor vho mbo di tea u mushavha ngauri ...

3. Trevor o ita mini u itela u lingedza u tamba na vhaṅwe vhana?

U lingedza u tamba na vhaṅwe vhana, Trevor ...

4. Ndi ngani zwo thusa Trevor u guda dziṅwe nyambo?

Zwo thusa Trevor u guda dziṅwe nyambo ngauri ...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshiṭori.

Zwinzhi nga ha Trevor: Trevor o pfhulutshela Amerika. Lwa minwaha ya sumbe, o vha muhashi wa mbekanyamushumo ya TV i divheaho ine ya vhidzwa The Daily Show. Vhathu vha dzimilioni vho vha vha tshi mu talela vhusiku vhuṅwe na vhuṅwe.

Trevor o dovha a nṱala bugu nga ha vhutshilo hawe. I vhidzwa u pfhi Born a Crime. Vhathu shangoni lothe vha a i vhala.

Trevor ha ngo hangwa Afrika Tshipembe. O thoma tshiimiswa tshine tsha thusa vhana uri vha wane pfhunzo yavhuḍi. “Pfhunzo yo shandula vhutshilo hanga,” Trevor o ralo.

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?

2. Ndi ngani?

3. Ni nga humbula nga ha iṅwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Mofolodzhi / phendamaipfhi

vhu-

Mofimi wa vhege:

Mushumo wa uyu ndi ufho?

- Mofimi uyu u sumbedza uri zwithu ndi zwinzhi.

Mofimi iyi ri i wana ngafhi mofimi?

- Kanzhi mofimi iyi i wanala kha madzina a sumbedzaho vhunzhi ha zwithu.

Tsumbo:

- vhusunzi

U dikhouda

Ni sielisane u vhala maipfhi ni dovhe hafhu ni rere nga zwine a amba zwone:

vhusudu

vhuvhalelo

vhuvhuda

U Elela

U sielisana u vhalela ntha.

Tshumisano ya vhusunzi

Vhusunzi ho ita mutshotshonono u livha mulindini waho. Vhu khou vhulunga zwiliwa. Vhu a thusana vhusunzi. Vhu shuma sa tshipano. Vhu dzula mulindini. Vhuvhuda na hone vhu dzula mulindini.

Vhuvhalelo ha vhusunzi musu vhu tshi khou shuma sa tshipano vhu a swika madana. Hone a vhu dzumbami, naho vhu tshi dzula mulindini vhu ya divhonala luvhalani.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Wanani maipfhi othe a no bva kha manwalwa a no shumisa: vhu-

Nwalani mutevhe wa maipfhi aya kha bugu yanu ya ndowedzo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho: vhu-?

1. Mofimi uyu u sumbedza uri zwithu ndi zwinzhi.
2. U sumbedza u tanganya fhungo.
3. U sumbedza u sanda.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Vhalani mafhungo a tsumbo.

Thogomelani ndila ine tshipida tsho talelwaho tsha shandula ngayo thalutshedzo.

Vha dzula luvhaleni.

Vha dzula vuvhaleni.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu.

Shandukisani maipfhi kana mofimi yo talelwaho nga fhasi u sumbedza uri: *hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.*

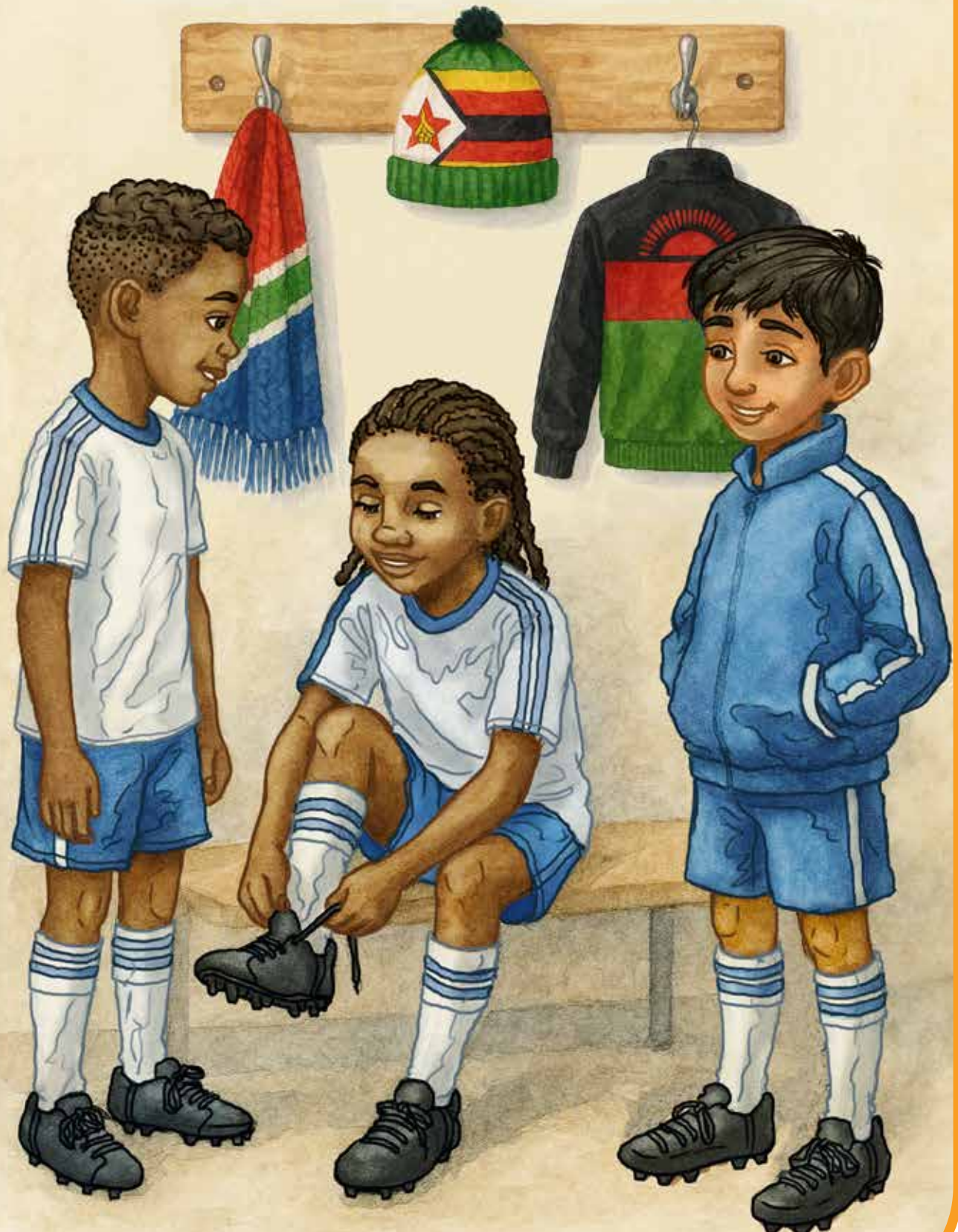
1. Lusunzi luthihi.
2. Lushie lwo lala.
3. Lusuḁu luthihi.
4. Lukwara lwo lapfha.
5. Luvhuḁa lwo dzhena mulindini.

U Elela

U sielisana u vhalela nṯha.

Malume vho vhuya vho fara vhuvhḁa vhunzhi mulovha vha tshi bva u zwima. Vho vhu vhea vhuvhaleni uri vha kone u vhu lugisela u gotsha.

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

U Elela

Shumisani zwiga zwa u vhala u itela u ni thusa u vhala nga u elela.

Musi ni tshi vhona tshithoma, ni awele.	.
Musi ni tshi vhona khoma, ni awela nga u ṭavhanya na kona u isa phanda na fhungo.	,
Musi ni tshi vhona tshiga tsha tshivhudzisi, shandulani ipfhi laṅu u itela u vhudzisa mbudziso.	?
Musi ni tshi vhona tshigarukela, shandulani ipfhi laṅu u itela u sumbedza vhuḍipfhi.	!
Musi ni tshi vhona zwiga zwa u amba, shandulani ipfhi laṅu uri ni nge muthu ane a khou amba.	“...”

U Elela

Ni sielisane u vhalela n̄tha mafhungo.

Ṭhogomelani zwiga zwa u vhala.

1. Nga Ḍuvha la Vhufa ro kovhelana dzin̄awa, dziphonda, dzin̄duhu na dzithophi.
2. Naho ndi muṭuku, miloro yanga ndi mihulu.
3. Ḍihudzeni nga zwine na vha zwone!
4. Ndi lufhio luambo lune na lu amba hayani?
5. Mmawe vha ri, “Ambarani rokho yaṅu yavhuḍi yo khetheaho ya khontsathi.

U enkhouda

N̄walululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu ya n̄dowedzo.

Engedzani zwiga zwa u vhala zwi siho.

1. hayani ri amba isizulu english na afrikaans
2. Ndi zwifhio zwiliwa zwine vha zwi funesa
3. ḍihudzeni nga zwine wa vha zwone
4. makhulu vha ri dzina laṅu li amba dakalo
5. muṭa wa hashu ndi wo khethea kha n̄ne

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha.

U kovhelana na u guda rothe

Nga d̄uvha ɿi tevhelaho, Thabo o vhuyela murahu. Zwandani o vha o fara bola ya tshitendeledzi. Thabo o sumbedza Zain bola. “Play?” Thabo o vhudzisa. Ho vha hu ipfhi ɿa Luisimane ɿi sa kondi. Zain a tenda nga t̄hoho o takala. “Ee, play!” Zain o ralo.

Avha vhatukana vho dzula n̄nda kha mavu. Vho raha bola ya milenzhe vha tshi ya murahu na phanda. Thabo o sumba kha muri muhulu. “Muri,” ndi Thabo a tshi ralo. Zain o sedza a mwemwela. “Muri muhulu,” ndi Zain a tshi ralo. Vhatukana avha vho shumisa maipfhi mapfhufhi na zwanda zwavho u amba.

Zain o vha a tshi t̄oda u kovhelana zwiñwe zwithu zwi bvaho Pakistan. O mbo d̄i dzhena nga ngomu a wana zwiliwa zwa zwipaisi. A fha Thabo ɿiñwe. “Zwiliwa” ndi Zain a tshi khou mwemwela.

Thabo dzhia a kenya. A ruḁa maḁo. “Zwi a d̄ifha! Zwi a fhisa fhedzi zwi a d̄ifha!” Thabo o ralo. O mbo d̄i fhulut̄edza thumbu u sumbedza uri u a zwi takalela.

Zain a sea. Vho vha vha sa athu d̄ivha maipfhi manzhi a Luisimane. Fhedzi vho shumisa zwiga, u mwemwela, na bola ya milenzhe kha u vha khonani dza tsini vhukuma.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu ya ndowedzo:

1. **Thabo o da na thoyi ifhio vhengeleni?**
 - a. Goloi tḥukhu.
 - b. Mavhuḽu.
 - c. Bola ya milenzhe.
2. **Zain na Thabo vho nekana mini?**
 - a. Bugu ntswa.
 - b. Sinekhe tsha zwipaisi.
 - c. Tshinwiwa tshi rotholaho.
3. **Ndi mini zwine zwa fana kha avha vhatukana vhavhili?**
 - a. Vha takalela bola ya milenzhe.
 - b. Vha khou guda u amba Luisimane.
 - c. Vhuvhili hazwo, a na b.

Muṅwalo

Kopololani buguni yaṅu ya ndowedzo:

Uhavenṱa vha rabela ṱwali.

Zwiṱiwa zwa mvelele yashu

zwi a ṱifha.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Afrika Tshipembe ḽa nnyi na nnyi

Muṭa wa ha Olivier wo vha u tshi bva Burundi, shango ḽituku ḽa Afrika. Mudededzi wawe, Vho Dube, vha ri, “Matshelo ndi ḽuvha ḽa vhufa! Ambarani zwiṇwe zwithu zwi bvaho kha mvelele yaṇu.”

Olivier o humbula nga ha mirumba ya Karyenda ngei Burundi. O ḽivhudzisa arali o tendelwa u pembelela mvelele ya hawe.

Vhusiku honoho, Olivier o lora muloro u si wavhuḽi. O lora vhana vha tshi khou sea zwiambaro zwawe zwa sialala.

Nga matsheloni, Olivier o vhudza khotsi awe, “A thi ṭoḽi u ya tshikoloni ṇamusi.”

“Ndi ngani, hu khou itea mini?” ndi khotsi awe, Vho Buyoya. Olivier ari, “A thi na mvelele ya Afrika Tshipembe.” Khotsi awe vha mwemwela vha ri, “ḽuvha ḽa Vhufa ndi ḽa muṇwe na muṇwe.”

Vho Buyoya vho ḽisa labi ḽa sialala ḽine ḽa vhidzwa u pfhi pagne. Olivier o mbo ḽi ambara a sedza kha tshivhoni. O vha a tshi kha ḽi vhilaela. “Hu nga itea mini arali muthu a ri a tho ngo fanela u pembelela vhufa ha hashu?” Olivier o vhudzisa.

Khotsi awe vha ri “Vha vhudzeni uri Afrika Tshipembe ndi ḽashu roṭhe!”

Olivier o mbo ḽi dzhena kiḽasini yawe. O vha o tshuwa. Fhedzi ahuna we a mu sea. “Evho wee! Ndi a funa zwiambaro zwaṇu,” ndi Ithabeleng we a vha a tshi dzhena nae kiḽasini. “Ndi khou ṭoḽa u guda nga ha vhufa ha haṇu!” Funani o ralo.

Vho Dube vha mwemwela kiḽasini. “Vhufa hashu hoṭhe ndi havhuḽi!” vha ralo. Olivier a mwemwela vhukuma nga uri o vha a tshi zwi ḽivha uri o ṭanganedzea.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. **Muta wa ha Olivier wo vha u tshi bva kha shango lifhio?**
Muta wa Olivier wo vha u tshi bva ...
2. **Labi le khotsi a Olivier vha mu nea lone li pfhi mini?**
Dzina la labi ndi ...
3. **Ndi nnyi we a amba uri u khou toda u guda nga ha vhufa ha Olivier?**
... ori u khou toda u guda nga ha vhufa ha Olivier.
4. **Ndi vhufa vhufhio vhune na tama u guda zwinzhi nga haho? Ndi ngani?**
Ndi khou toda u guda zwinzhi nga vhufa ha ... , ngauri ...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshitori.

Olivier o mbo di dzhena kilasini yawe. Muñwe mutukana a sea. “Ndi mini zwenezwo?” o ralo a tshi khou sumba.

Mbilu ya Olivier yo mbo di thoma u rwela ntha. O mbo di humbula maipfhi a khotsi awe.

“Heyi ndi “pagne,” i bvaho Burundi,” ndi Olivier. “Afrika Tshipembe ndi haya ha vhathu vhanzhi vha bvaho Burundi.”

Vho Ravele vha tenda nga thoho. “Olivier u amba ngoho. Idani ni ri vhudze nga ha ngoma dza Burundi.”

Olivier o vhudza kilasi nga ha ngoma khulwane ya Karyenda. Muñwe na muñwe a vhandu zwanu. Na mutukana we a sea a ri “Mvelele yanu ndi ya mathakheni!”

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?
2. Ndi ngani?
3. Ni nga humbula nga ha inwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Thero: Ri guda zwithu zwiswa

Zwipfhumisa luambo:

ljidioma

Hune ipfhi kha fhungogake la amba zwo fhambanaho na zwe la vha li tshi amba zwone.

U guda a hu fheli.

Ri guda duvha na duvha. Ahuna muthu ane a divha zwothe. Ri tea u sika zwikhala zwa u guda tshifhinga tshothe, vhahulwane na vhatuku.

Zwiitori:

Andani u guda u dzikisa muhumbulo

**Katherine Johnson
ndi nnyi?**

Divhaipfhi

medithesheni/ u dzikisa muya: Kuitele kwa musu ni tshi dzula fhasi no fhumula no livhisa muhumbulo wanu kha u ni thusa u dzika na u digeda.

dzika: U pfha mbilu yo rula, wo digeda, hu si na mbilahelo kana u singuwa.

khakhisa / dzinza: Musi zwe na sedzesa khazwo zwi tshi khukhuliswa lune muhumbulo wa sudzuluwa.

digeda/ dzika: U pfha vhofholowa na u tokomelwa.

rametse/ radzimbalo/ rambalo: Muthu a no shumisa mbalo kha u tandulula thaidzo na kha u fhindula mbudziso.

giravithi/ gravithi: Maanda a no kokodzela zwithu fhasi Shangoni/ kha Lifhasi zwa ri thusa uri ri si papamale ri tshi ya makoleni.

talula/ sanda: U fara muñwe muthu nga ndila i si yavhudi wo sedza zwine a vha zwone.

Divhaipfhi

notha:	Musi muthu a si tsha shuma ngauri o no aluwa nahone o tshaphudza buḁo laḁe la mushumo.
khwinisa:	U ita uri tshithu tshi vhe tsha khwine u fhira zwe tsha vha zwi zwone mathomoni.
ndaela:	Maga a zwine muthu a tea u zwi tevhela uri a ite tshithu nga nḁila yo teaho.
risipi:	Mutevhe wa thimbanywa/zwishumiswa na maga a kuitele kwa zwiliwa.
zwishumiswa (zwishumiswa zwa u guda):	Zwithu zwine zwa ri thusa u guda, sa bugu, zwifanyiso, vidio, kana vhathu vha no ri gudisa.

Vhudzisani vha muḁa wa hanu

Ndi tshifhio tshithu tshiswa tshine vha ḁoḁa u tshi guda?

Vha ḁo zwi itisa hani hezwi? Ndi dzifhio dziḁwe nḁila dzo fhambafhambanaho dzine vha nga lingedza u guda ngadzo itshi tshithu tshiswa?

Mofolodzhi / phendamaipfhi

ḡi-

Mofimi wa vhege:

Mushumo wa mofimi uyu ndi ufho?

- Mofimi uyu u sumbedza uri tshithu tshine tsha khou ambiwa nga hatsho tsho titilidzwa.

Mofimi iyi ri i wana ngafhi?

- Madzina a no shumisa uyu mofimi kanzhi a thoma nga thangi ḡi-, a wela kha kḡlasi ya ḡi - ma.

Tsumbo:

- ḡithu

U dikhouda

Ni sielisane u vhala maipfhi ni dovhe hafhu ni rere nga zwine a amba zwone:

ḡitsi

ḡidanda: danda

ḡidido: dido

U Elela

U sielisana u vhalela nḡha.

Vhonani ḡitsi ḡa ḡidido ḡa hone.

Maḡithu a fhanu a ya dina. Vhonani o fhisu mahatsi, zwino ḡitsi ḡa hone ḡi khou ita tshikafhadzo ya muya mufhe.

Ndi ḡidido ḡa mini masiari tshivhangalala. Na ḡidanda ḡiḡa ḡine nda ḡi funa ḡo swa phakhani. Ndi mishumo ya heḡiḡa ḡinna na ḡisadzi ḡawe.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Wanani maipfhi oḡhe a no bva kha maḡwalwa a no shumisa: ḡi-

Nḡwalani mutevhe wa maipfhi aya kha bugu yaḡu ya nḡowedzo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzaṅu dza ndowedzo:

Mofimi uyu u shuma u titilidza tshithu tshine tsha khou ambiwa nga hatsho. di-?

1. Ndi thangi i sumbedzaho u titilidza.
2. U sumbedza u tanganya mafhungo.
3. U sumbedza u tanganya ipfhi.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Vhalani mafhungo a tsumbo.

Thogomelani ndila ine tshipida tsho talelwaho tsha shandula ngayo thalutshedzo.

Msadzi wawe o vhifha mbiluni.

Lisadzi lawe lo vhifha mbiluni.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yaṅu.

Shandukisani maipfhi kana mofimi yo talelwaho nga fhasi u sumbedza uri: *hu na zwithu kana muthu a fhiraho muthihi.*

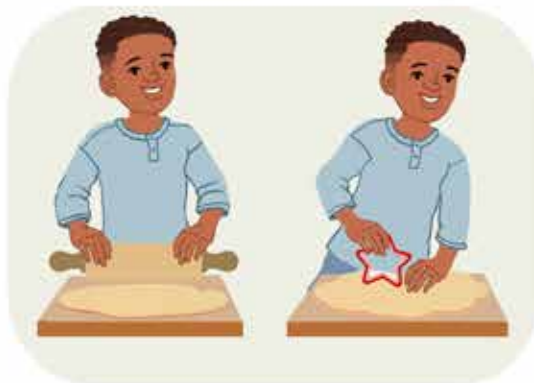
1. Kunna kwa maanda.
2. Kusadzi kupfhufhi.
3. Mutsi muhulu.
4. Tshithu tshi ofhisaho.
5. Litanda li ofhisaho.

U Elela

U sielisana u vhalela ntha.

Ndo vhona filimu kha TV ya dithu li ofhisaho. Lo vha li tshi khou ofhisa. La fhisu bulasi ha bva ditsi lihulusa.

Thero: **Ri guda zwithu zwiswa**

U Elela

Shumisani zwiga zwa u vhala u itela u ni thusa u vhala nga u elela.

Musi ni tshi vhona tshithoma, ni awele.	.
Musi ni tshi vhona khoma, ni awela nga u tsvhanya na kona u isa phanda na fhungo.	,
Musi ni tshi vhona tshiga tsha tshivhudzisi, shandulani ipfhi laanu u itela u vhudzisa mbudziso.	?
Musi ni tshi vhona tshigarukela, shandulani ipfhi laanu u itela u sumbedza vhudzisa ipfhi.	!
Musi ni tshi vhona zwiga zwa u amba, shandulani ipfhi laanu uri ni nge muthu ane a khou amba.	“...”

U Elela

Ni sielisane u vhalela ntha mafhungo.
Thogomelani zwiga zwa u vhala.

1. Naniwaha ndo guda u bambela, u fhufha, u vhala maipfhi a kondaho na u divha tshifhinga.
2. Nga murahu ha u ita ndowendowe lunzhi, ndo fhedza ndo kona u reila baisigira yanga.
3. Lingedzani lwa u fhedzisela!
4. Ndi zwifhio zwiswa zwine na tama u zwi guda uno niwaha?
5. Khotshi anga vha ri, “Farani bethe nga zwanda zwothe.”

U Enkhouda

Nwalululani hafhu mafhungo a re kha bugu yanu ya ndowedzo.
Engedzani zwiga zwa u vhala zwi siho.

1. ndi a kona u vhala u niwala na u vhala u swika kha dana
2. ndi nnyi we a ni funza u bambela
3. Vhonani uri ndi gidima nga luvhilo lungafhani
4. khotshi anga vha ri lingedzani hafhu matshelo
5. nga murahu ha u ita ndowendowe lunzhi ndo kona u reila baisigira yanga

U Elela

U sielisana u vhalela nṯha.

Tshikirini tshiṯuku

Lesedi o vha a tshi dzula muvhunduni muṯuku tsini na Kurumani. O vha a si na khomphyutha. Na tshikolo tshawe tsho vha tshi si na khomphyutha. Fhedzi Lesedi o vha a tshi ṯoḁa u guda. O vha a tshi ṯoḁa u ḁivha nḁila ya u thaipha. O vha a tshi dovha a ṯoḁa u ita ṯhoḁisiso kha Inthanethe.

“Ḳiṁwe ḁuvha, ndi ḁo shumisa khomphyutha khulwane,” o vhudza makhulu wawe. Vho Mme Ditshopo vha setshelela. “No ṯalifha Lesedi. Ni nga guda tshiṁwe na tshiṁwe,” makhulu wawe vha mukegulu vha ralo.”

Vho Mme Ditshopo vho vha vhe na luṯingothendeleki luṯuku. Madekwana maṁwe na maṁwe, vho vha vha tshi tendela Lesedi a tshi shumisa luṯingo. Lesedi o mbo ḁi vula epe ya YuTshubu. O vha a tshi ṯoḁa vidio dzi ambaho nga ha khomphyutha.

Tshikirini tsho vha tshi tshiṯuku vhukuma, fhedzi Lesedi o vha o tshi sedza zwavhuḁi. O ṯalela vidio nga ha nḁila ya u vula na u dzima khomphyutha. Video yo vha i tshi sumbedza gunubu khulwane i re na sekeḽe na mutalo. “Puṯedzani hafha u thoma,” ndi munna a re kha vidio a tshi ralo.

O vha a tshi dovha a ṯalela vidio dzi ambaho nga ha khiibodo. O guda hune maḽedere a vha hone. O vha a si na khiibodo ya vhukuma, nga zwenezwo, o ola iṁwe kha bammbiri.

Lesedi o vha a tshi ita nḁowendowe ya u shumisa khiibodo yawe ya bammbiri vhusiku vhuṁwe na vhuṁwe. O vha a tshi puṯedza nga minwe kha maḽedere nahone a bulela mibvumo nṯha.

Tshiṯori itshi tshi bvela phanḁa vhege i ḁaho.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Lesedi o vha a tshi dzula ngafhi?**
 - a. Doroboni khulwane.
 - b. Tsini na Kuruman.
 - c. Kha la Pakistan.
2. **Lesedi o vha a tshi shumisa mini u talela vidio dza You Tube?**
 - a. Thelevishini khulwane.
 - b. Luṅgothendeleki lwavhudi lwa makhulu wawe.
 - c. Khomphyutha.
3. **Lesedi o guda hani maḽedere a re kha khiibodo?**
 - a. O renga khiibodo.
 - b. O vhudzisa mugudisi wawe.
 - c. O ola khiibodo kha bammbiri.

Muṁwalo

Kopololani buguni yaṅu ya ndowedzo:

Ri nga guda zwithu zwinzhi
 kha miṁa yashu. kha miṁa yashu.
 Ri nga dovha ra guda kha
 Inthanethe. U na dzibugu.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Andani u guda u dzikisa muhumbulo

Andani o vuwa nga matshelonitsheloni uri a vhale bugu yawe nṅa. Hu si kale, a pfha muungo wa u tou nṅunela fhasi u tshi bva kha vhadzulatsini. O ima kha tshidulo tshawe a ṭolela nga nṭha ha luvhondo lwa ngadeni. Vhahura vhawe, Vho Kapoor na mufumakadzi, vho vha vho dzula kha mahatsi vho bonya maṭo.

“Vha khou ita mini?” Andani a mangala.

Nga tshifhinga tsha tshiswiṭulo, Andani o vhona khonani yawe ya tshikolo Geeta. “Ndo vhona vhabebi vhaṅu vho dzula fhasi nga matshelonitsheloni,” ndi Andani a tshi ralo. “Ndi ngani vho vha vha tshi khou ita nga u raḷa?” a vhudzisa.

Geeta a mwemwela. “Zwi vhidzwa u elekanya! U elekanya u itela u pfha wo dzika na u bvisa zwithu ṭhohoni yau.”

Nga masiari eneo, Andani o mbo ḡi zwi lingedza nga murahu ha nṅu ya hawe. O mbo ḡi pfhuṅa tshisenga a ita muungo wa fhasi wa “Hhhmmm,” fhedzi a si pfhe o dzika.

Nga ḡuvha ḡi tevhelaho, o vhudza Geeta uri a zwo ngo shuma. Geeta a sea. “No zwi ita nga nḡila yo khakheaho! Ndo ni vhona nga nṭha ha luvhondo.”

Andani na ene a sea. Tshikolo tshi tshi bva, o mbo ḡi ya hayani ha Geeta. Geeta na khotsi awe, Vho Kapoor, vho dzhia Andani vha mu isa murahu ha nṅu. Vho mu sumbedza uri hu dzulwa hani, hune a fanela u vhea zwanda zwawe hone, na uri hu femiwa hani.

“Ni sokou bonya maṭo na humbula nga ha mufemo waṅu,” Geeta a ralo. Andani a lingedza, fhedzi a dzulela u humbula nga ha mushumo wawe wa hayani wa mbalo na zwine mme awe vha khou bika zwa tshilalelo. “Ni khou pfha no dzika?” Vho Kapoor vho vhudzisa. “A thi ḡivhi uri ndi nga zwi kona naa,” ndi Andani a tshi fhindula.

“Zwi ṭoda nḡowendowe,” Geeta a ralo nga vhulenda. “Vhuyani matshelo ri ite nḡowendowe roṭhe.” Andani o mbo ḡi vhuya nahone a dzulela u lingedza.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. **Andani o vhona mini nga nthā ha luvhondo?**
Andani o vhona ...
2. **Vha ha Kapoor vho vha vha tshi khou ita mini?**
Vha ha Kapoor vho vha vha ...
3. **Andani o vha a tshi humbula mini musī a tshi khou lingedza u elekanya?**
Andani o humbula nga ha ... na ...
4. **Ni ita mini musī ni tshi tōda u pfha no dzika?**
Musi ndi tshi tōda u pfha ndo dzika, ndi ...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshiṭori.

Andani o mbo ḡi humela hayani a tshi khou pfha vhuṭungu. “Ndi nga si kone u elekanya,” o vhudza mme awe. “Ṭhoho yanga i na zwithu zwinzhi.”

Mme awe vha mwemwela. “Musi ndi tshi khou kuvha, ndi humbula nga ha muya na ḡuvha fhedzi. Ndi tshifhinga tshanga tsho dzikaho tsha u elekanya.”

Nga matsheloni a tevhelaho, Andani o vhalā bugu yawe nṇda. O vha a tshi khou thetshelisa na zwiṇoni. Ṭhoho yawe o vha a tshi pfha yo dzika nahone o fhola.

Nga murahu ha ḡeneḡo ḡuvha, Andani o vhona Geeta. “Hurini Geeta” ndi Andani a tshi lumelisa. “Ndo wana nḡila yanga ya u pfha ndo dzika. Ndi dzula ngadeni nda vhalā bugu yanga. Ni vhona u nga ndi zwavhuḡi?”

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?
2. Ndi ngani?
3. Ni nga humbula nga ha iṇwe nḡila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

Divhafhungo

Shandukisani mafhungo a vhe kha tshifhinga tshi daho:

Ni humbule uri, musi ri tshi shandula fhungo la vha kha tshifhinga tshi daho, ri:

- Dzhenisa ipfhi 'do' murahu ha liiti.
- Hezwi zwi sumbedza uri nyito a i athu itea.

1. Kopululani fhungo kha bugu yaṅu ya ṅowedzo:

Basani u la vhurotho na dzhamu.

2. Wanani liiti ni li talele nga fhasi:

Basani u la vhurotho na dzhamu.

3. Dzhenisa ipfhi 'do' murahu ha liiti.

u do la

4. Nwalani fhungo li vhe kha tshifhinga tshi daho:

Basani u do la vhurotho na dzhamu.

5. Dovholola nga mafhungo haya:

- a. Vhatukana vha tamba bola.
- b. Mmawe vha baka khekhe.
- c. Maanda o vhala bugu.

Divhafhungo

Vhekanyani mafhungo a tshifhinga tshi daho:

1. Kopululani fhungo kha bugu yaṅu:

u do fhaṭa munna nṅu

2. Wanani nefhungo ni talele nga fhasi:

u do fhaṭa munna nṅu

3. Wanani liiti na 'do' ni zwi tingedzele

vha do fhaṭa vhanna nṅu

4. Wanani tshiitwa ni tshi swifhadze:

u do fhaṭa munna nṅu

5. Nwalani fhungo nga ṅdila i tevhelaho: nefhungo + 'do' + liiti + tshiitwa:

Munna u do fhaṭa nṅu

6. Dzhenisani zwiga zwa u vhala:

Munna u do fhaṭa nṅu

7. Dovhololani nga mafhungo:

- a. i do imba khwairi luimbo
- b. mmbwa goloi i do pandamedza
- c. tshifanyiso dzuvha u do ola

Divhafhungo

Shandukisani mafhungo a vhe kha tshifhinga tshi daho:

1. Baba vha renga goloi ntswa.
2. Ri doba mathukhwi.
3. Ndi ya kerekeni nga Swondaha.
4. Tshikadzi tshanga tshi pandamedza mbevha.
5. makhadzi vha ita dzhamu ya tshiṭiroberi.

Divhafhungo

Vhekanyani mafhungo a tshifhinga tshi daho:

1. ndi do fhelekedza tshikoloni khaladzi anga
2. u tusa mbalo ndi do guda
3. mashonzha makhulu vha do bika
4. mutambo thimu yanga i do wina.
5. muṭa TV u do i vhona

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

U guda u bambela

Vhege idaho, Thabo u do guda u bambela phuluni khulwane i re tsini na tshikolo tshawe. Mudededzi wawe, Khoutshu Zizi, vha do mu sumbedza ndila ya u raha milenzhe na u fema maḍini. “Ni songo ofha Thabo. Ndi do ni fara zwanda tshifhinga tshoṭhe” ndi Khoutshu yawe Zizi vha tshi mu vhudza.

Mathomoni, Thabo o vha a tshi do difarelela nga thungo ha bambelo la phulu. Nga murahu a kona u femela nṭha o dzika a sukumedzela milenzhe yawe maḍini. Musi holodei dzi tshi fhela, Thabo o vha a tshi bambela phuluni sa khovhe ṭhukhu yo takalaho.

U anetshela zwiṭori nga nḡila ya vhusiki.

Divhafhungo

Shandukisani mafhungo a vhe kha tshifhinga tshi daho:

1. Lerato u ola tshifanyiso.
2. Sipho u pennda luvha.
3. Musidzana u lidza ngoma.
4. Gundo u a konesa kha kilasi ya u tshina.
5. Vhatukana vha imba luimbo.

Divhafhungo

Vhekanyani mafhungo a tshifhinga tshi daho:

1. marimba kuvhanganani u do lidza
2. mma maluvha vha do dzudzanya
3. u do vhaḁa thonga simphiwe
4. khotso anga zwinepe vha do dzhia
5. u do fhufha mudantsi muyani

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha.

Khontsathi ya u tshina

Nwedzi u daho ndi khontsathi khulwane ya u tshina. Mawela u khou guda u tshinela khontsathi. Duvha liṅwe na liṅwe, u do ita ndowendowe ya kutshinele kwawe holoni ya tshikolo. “Ndi do tshina nga nungo dzoṱhe,” u do fulufhedzisa mudededzi wawe.

Nga vhusiku ha khontsathi, holo i do dala vhathu. Muzika u do thoma, Mawela u do fhufha vhavhili vha sera. Muṅwe na muṅwe u do vhanda zwanda na u mu fhululedza. Mawela u do mwemwela.

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha.

U guda zwithu zwihulwane

Nga u t̄avhanya, Lesedi o t̄oda u guda zwinzhi. O vha a tshi shumisa founu ya Vho Ditshopo u t̄alela vidio nga ha Imeili. “Imeili ndi vhurifhi vhu re kha khomphyutha,” vidio yo t̄alutshedza. Lesedi o vha o lavhelesa uri d̄iresi i thaiphiwa hani. O guda u shumisa luswayo lut̄uku lwa @.

“I vhonele i tshi nga ndi tshimange tsho katanaho,” Lesedi o humbula nga u ralo a tshi khou mwemwela. O n̄wala d̄iresi yawe ya imeili ye a vha a tshi i humbula kha bugu yawe ya tshikolo ya u n̄walele n̄otsi.

Nga murahu, o t̄alela vidio dzi ambaho nga ha inthanethe. O vhona n̄dila ine vathu vha shumisa ngayo baa ya u t̄oda u itela u wana maṁhungo. O dovha a t̄alela vidio nga ha n̄dila ya u thaipha maṁwalo. Vidio yo sumbedza n̄dila ya u ita maipfhi mahulwane, o swifhadzwaho na o kunaho. O kopolola maga a khomphyutha kha bugu yawe ya n̄otsi.

Liṁwe d̄uvha mudededzi wawe Vho Molefe, vho vha na tshimangadzo. Vho mbo d̄i d̄a na leputhopo yavho kilasini. “Ndi nnyi ane a d̄ivha u funga itshi?” Hu vhudzisa Vho Molefe.

Vhaṁwe vhana vho vha vho fhumula. Vho vha vha tshi vhonele vho tshuwa. Lesedi o mbo d̄i imisa tshanda. “Ndi a zwi d̄ivha, Mudededzi,” hu amba Lesedi.

O tshimbilela phanda. Nga u t̄avhanya o wana batheni ya u funga a i put̄edza. Tshikirini tsho vhoneleshela nga muvhala wa lutombo.

Vho Molefe vho mwemwela. “No ita zwavhuḍi Lesedi!” o ralo. Lesedi a pfha a tshi d̄ihudza vhukuma. Ngudo dzawe dza dzo shuma.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu ya ndowedzo:

1. **Ndi tshipuka tshifhio tshe tshiga tsha @ tsha ita uri Lesedi a humbule nga hatsho?**
 - a. Nowa.
 - b. Tshivhungu.
 - c. Tshimange.
2. **Vho Molefe vho da na mini linwe duvha tshikoloni?**
 - a. Lephuthopho yawe.
 - b. Bola ya milenzhe.
 - c. Zwiliwa zwa zwipaisi.
3. **Lesedi o dipfha hani musi a tshi vula khomphyutha?**
 - a. O pfha o tshuwa.
 - b. O pfha o tungufhala.
 - c. O pfha o tshi dihudza.

Munwalo

Kopololani buguni yanu ya ndowedzo:

Mawela u tshina dantsi i
no pfhi ba ei.

Mudededzi wawe. Uho Kolisani.
who takala vhukuma.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha.

Katherine Johnson ndi nnyi?

Ḳinwe ḡuvha vhusiku, Geeta na khotsi awe vho vha vho lavhelesa nṱwedzi. “Ndi khou ṱoda u ya nṱwedzini Ḳinwe ḡuvha,” Geeta o ralo. “Ndi humbula uri ni fanela u fana na Katherine Johnson,” khotsi awe vha ralo.”

“Katherine Johnson ndi nnyi?” Geeta a vha vhudzisa. “Arali a si ene, a hu na muthu we a vha a tshi nga ya nṱwedzini,” ha amba khotsi awe.”

Katherine Johnson o vha e mugudi wa vhuṭali. O thoma tshikolo tsha murole wa nṭha e na minṱwaha ya 10. O ya yunivesithi musi e na minṱwaha ya 14. Katherine o vha a tshi kona vhukuma Mbalo. Vhaphurofesa vhawe vho vha vha tshi fanela u ḡa na ngudo ntswa dzawe.

Geeta o vha a sa athu humbula u ya tshikoloni tsha nṭha.

Katherine ha ngo kona u wana mushumo we a vha a tshi khou ṱoda nga murahu ha yunivesithi. Zwo vha zwi tshi konḡa vhukuma kha vhafumakadzi vha Vharema u wana mushumo wo raloho nga nṱwambo wa khethululo.

“Khethululo ndi mini?” ho vhudzisa Geeta. “Ndi musi vhathu vha tshi farwa nga nḡila i si yavhuḡi nga nṱwambo wa zwithu zwi ngaho murafho kana mbeu yavho,” khotsi awe vha ralo.”

Geeta o humbula musi Malcolm a tshi ri ene ha wavhuḡi kha Mbalo ngauri u musidzana. Zwo pfhala zwi si zwavhuḡi.

Musi Katherine a tshi thoma u shuma kha NASA, vhanna vho ita ngauralo na kha Katherine. O vha a tshi fanela u vhudza vhathu lunzhilunzhi uri ene u a zwikona.

Mafheleloni vha mu humbela uri a dzhenelele musi vha tshi vha na miṱangano. Katherine o thusa u dzudzanya nḡila ya u fhufha ha u thoma u ya nṱwedzini.

“Ndi vhona u nga Katherine u ḡo ṱoda uri ni gude Mbalo, nṭhani ha u ya Nṱwedzini!” Khotsi a Geeta vha ralo.

Thelokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu dzanu dza ndowedzo:

1. **Geeta o vha a tshi toda u ya ngafhi linwe duvha?**
Geeta o vha a tshi toda u ya ... linwe duvha.
2. **Ndi nnyi we a amba uri Geeta ha koni Mbalo?**
... o ri Geeta hakoni Mbalo.
3. **Katherine Johnson o vha a tshi shuma ngafhi?**
Katherine Johnson o vha a tshi shuma kha ...
4. **Ni vhona unga zwi nga vha zwi hani u ya Nwedzini?**
Ndi vhona u nga zwi nga vha ...

Vhalani magumo o fhambanaho a tshitori.

Zwinzhi nga ha Katherine: Muñwe muendatshikhalani ane a pfhi John Glenn o vha a tshi khou do fhufha u mona na Lifhasi. Khomphyutha yo mu sumbedza ndila yawe, fhedzi John o vha a sa i fulufheli.

“Humbelani Katherine uri a sedze dzinomboro,” o ralo. “Arali a ri dzo luga, ndo diimisela u tuwa.”

Nomboro dza Katherine dzo vha dzi dzone, nahone a nga fhufha o tsireledzea!

Musi Katherine e na minwaha ya 97, Muphuresidennde vho mu nea medala yo khetheaho. Hu na muvi une wa amba nga hae, une wa pfhi “Hidden Figures,” Katherine o tshila u swika a tshi vha na minwaha ya 101.

Rerani nga magumo o fhambanaho.

1. Ndi afhio magumo ane na a takalelesa?
2. Ndi ngani?
3. Ni nga humbula nga ha inwe ndila yo fhambanaho ine mafhungo a nga fhela ngayo?

**Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)**

This work is licensed under a **Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0)**.

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

